

Հարավային Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում Իրանի և Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության համեմատությունը. վերլուծություն տարածաշրջանության տեսանկյունից¹

Դոկտոր Էհսան Մովահեդիան²

Անտտացիա

Հարավային Կովկասի և Արևմտյան Ասիայի տարածաշրջանն իրենից ներկայացնում է մրցակցության թատերաբեմ տարածաշրջանային երկու տերությունների՝ Իրանի և Թուրքիայի միջև, որոնք տարբեր արտաքին քաղաքական մոտեցումներ ունեն: Օգտագործելով տարածաշրջանության տեսական շրջանակները կառուցողական տեսության շրջանակներում, այս հոդվածը ձգտում է պատասխանել այն հարցին, թե որն է տարբերությունը այս երկու տարածաշրջաններում Իրանի և Թուրքիայի արտաքին քաղաքական մոտեցումների միջև: Հետազոտության արդյունքները, որոնք հիմնված են թուրքական ուսումնասիրությունների վերաբերյալ մի շարք իրանցի փորձագետների հետ հարցազրույցների վրա, ցույց են տալիս, որ Իրանի արտաքին քաղաքականությունը հիմնված է էնդոգեն, այսինքն՝ ներածին, զսպող, հավասարակշռող և կայունությանն ուղղված տարածաշրջանության վրա, որն արմատավորված է երկու տարածաշրջանների երկրների հետ ընդհանուր քաղաքակրթական ինքնության և մշակութային-կրոնական կապերի մեջ: Ի հակադրություն՝ Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը, որը հիմնված է անդրտարածաշրջանային և Միացյալ Նահանգների, Միացյալ Թագավորության և ՆԱՏՕ-ի հետ դաշնակցային հարաբերությունների վրա, իրականացնում է էկզոգեն, այսինքն՝ արտածին ագրեսիվ, զսպող և սպակայունացնող մոտեցում: Թուրքիայի նպատակն է զսպել իրանական ինքնությունն ու աշխարհաքաղաքական ազդեցությունը՝ առաջ մղելով այնպիսի նախագծեր, ինչպիսիք են «ՆԱՏՕ-ի թուրանական միջանցքը», շիա համայնքների սուսնիացումը, թուրանական ինքնության ձևավորումը, Իրանի շուրջ տարանցիկ և պաշտպանական միջավայրի ստեղծումը, ինչպես նաև Միրիայում և Լիբանանում նրա դերի խաթարումը: Սակայն, չնայած ԱՄՆ-ի հետ իր գործողությունների համակարգմանը, Անկարան ձեռնպահ է մնում Իրանի փլուզման ձգտումից՝ վախենալով, որ քրդերն ու Իսրայելը կարող են հենց Թուրքիայի դեմ օգտագործել այդ իրավիճակը: Հիմնվելով իրանցի նշանավոր փորձագետների տեսակետների վրա՝ սույն հետազոտությունը վերլուծում է երկու երկրների միջև մրցակցությունն ու համագործակցությունն 9 ոլորտներում, այդ թվում՝ Կովկասում քաղաքականությունը, կրոնը, ինքնությունը, ՆԱՏՕ-ն, իրանցի աղբյուրները, Միրիան, հնարավոր պատերազմը, քրդական հարցը և տնտեսական միջանցքները: Վերջում եզրակացվում է, որ ինքնության վրա հիմնված Իրանի ռեգիոնալիզմն, ի տարբերություն Թուրքիայի գերիշխան անդրտարածաշրջանության (transregionalism), հանգեցրել է ինչպես Հարավային

¹ Նյութի բնօրինակը (անգլ.) հրապարակվել է մեր կայքէջում 15.06.2026 թ.:

² Դոկտոր Էհսան Մովահեդիանը միջազգային հարաբերությունների գծով իրանցի հայտնի մասնագետ է, Թեհրանի Ալամե Թաբաթաբայի համալսարանի (ATU) դասախոս, որտեղ զբաղվում է Հարավային Կովկասի միջազգային քաղաքականության և աշխարհաքաղաքականության հարցերով: Նույն համալսարանում ստանալով միջազգային հարաբերությունների դոկտորի աստիճան՝ նա լայնորեն մեջբերվում է և տարբեր միջազգային ԶԼՄ-ների կողմից հրավիրվում հարցազրույցների՝ տարածաշրջանային շարժընթացի, հատկապես ՀՀ, ԱդրՀ և ԻԻՀ վերաբերյալ խորը վերլուծության համար: Մովահեդիանը հանդես է գալիս հոգուտ տարածաշրջանում խաղաղության, ինքնիշխանության և հավասարակշռված համագործակցության: Նա քննադատում է խաղաղ բանակցություններում ԱդրՀ կողմից վերջնագրերի լեզվի կիրառումը՝ նախագրուշացնելով, որ արտաքին միջամտությունը կարող է Հարավային Կովկասը վերածել «մրցակցության աշխարհաքաղաքական հարթակի»: Բացի այդ, նա կտրականապես դեմ է «Զանգեզուրի միջանցքի» նման նախագծերին՝ դրանք դիտարկելով որպես սպառնալիք Իրանի ազգային անվտանգությանը և մարտահրավեր տարածաշրջանի պետությունների ինքնիշխանությանը:

Կովկասի, այնպես էլ Արևմտյան Ասիայի անվտանգության ճարտարապետության և աշխարհաքաղաքականության երկրենտացմանը:

***Բանալի բառեր.** Իրան, Թուրքիա, Հարավային Կովկաս, Արևմտյան Ասիա, ռեգիոնալիզմ, կառուցողականություն, ՆԱՏՕ-ի թուրանական միջանցք:*

1. Ներածություն

Խորհրդային Միության փլուզումը, ինչպես նաև 2010-ական թվականներին սկիզբ առած իրադարձությունները Հարավային Կովկասը և Արևմտյան Ասիան վերածեցին պատմական երկու տերությունների՝ Իրանի և Թուրքիայի մրցակցության և փոխգործակցության շարժունակ թատերաբեմի: Իրանը, հենվելով Հարավային Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում իր հարևանների հետ բազմադարյա քաղաքակրթական, լեզվական, ինքնության և կրոնական կապերի վրա, և Թուրքիան, որն օգտագործում է նեոսոմանիզմի և պանթուրքիզմի խոսույթը, ձգտում են նշանակալի դեր խաղալ և իրենց ազդեցությունն ամրապնդել այս երկու տարածաշրջաններում: Հիմնարար հարցը հետևյալն է. որո՞նք են էական տարբերություններն այս երկու մոտեցումների միջև և որո՞նք են տարածաշրջանային կարգի համար դրանց հետևանքները: Օգտագործելով ռեգիոնալիզմի տեսական շրջանակը կառուցողական տեսության շրջանակներում, այս հոդվածը հետևում է այդ տարբերություններին ինչպես նույնականացման-խոսույթային, այնպես էլ գործառնական-ռազմավարական մակարդակներում: Հոդվածի հիմնական վարկածն այն է, որ Իրանը ռեգիոնալիզմի մոդելն իրականացնում է որպես էնդոգեն՝ ներածին, մասնակցային գործընթաց, որը հիմնված է Հարավային Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում իր հարևանների հետ ընդհանուր մշակույթի և ինքնության վրա: Մինչդեռ Թուրքիան, օգտագործելով անդրտարածաշրջանային մոտեցումը և այնպիսի անդրտարածաշրջանային տերությունների հետ դաշինքները, ինչպիսիք են ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան և ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունները, ձգտում է ստեղծել թուրք-սունի գերիշխան դաշինք և վարել Իրանին զսպելու քաղաքականություն:

2. Տեսական հիմքը. ռեգիոնալիզմը կառուցողականության տեսանկյունից. ինքնության սոցիալական նախագծումից մինչև մրցակցության մոդելներ

Հարավային Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում Իրանի և Թուրքիայի արտաքին քաղաքական մոտեցումների տարբերությունները խորապես հասկանալու համար անհրաժեշտ է վերլուծական հիմք, որը դուրս է գուտ նյութական և աշխարհաքաղաքական ռեդուկցիոնիզմից և թափանցում է պետությունների վարքագիծը որոշող ինքնության և իմաստի առավել խորը շերտեր: Միջազգային հարաբերությունների հիմնական դասական տեսությունները տարածաշրջանի և տարածաշրջանության ֆենոմենը վերլուծելիս հիմնականում հիմնված էին նյութական հիմքերի և գործիքային իրատեսության վրա: Իրատեսական ավանդույթի մեջ տարածաշրջանը դիտվում է որպես տրված աշխարհագրական տարածք, որի շրջանակներում պետությունները մրցում են իշխանության ու հարաբերական անվտանգության համար, և միջազգային համակարգը դեկավարող

բևեռային կառուցվածքը ձևավորում է նրանց վարքը: Այս տեսանկյունից տարածաշրջանը ոչ այլ ինչ է, քան իշխանության բաշխման նյութական կառուցվածքի արտացոլում: Մյուս կողմից, ազատական և նորագատական հաստատութենական տեսությունները, չնայած ավելի լավատեսորեն են վերաբերվում համագործակցության հնարավորություններին, բայց նաև հիմնականում տարածաշրջանը դիտարկում են որպես աշխարհագրական տարածք, որը ձևավորվում է տնտեսական փոխազդեցությունների, առևտրային փոխկախվածության և գործառնական հաստատութենական կառուցման միջոցով: Ազատականների համար «տարածաշրջանացումը» տեխնիկական և տնտեսական համագործակցության տարածման և պետությունների իրատեսական ընտրության արդյունք է, որոնք ձգտում են առավելագույնի հասցնել բացարձակ օգուտները: Այս երկու հոլովույթների համար ընդհանուր է ինքնության վրա հիմնված պատմական և իմաստային բովանդակության անտեսումը, որը կազմում է տարածաշրջանի վերաբերյալ մասնակցային նախակայանը և ուղղորդում է նրանց գործելակերպը փոխգործակցության մեջ (Dehghani Firoozabadi, 1998, էջ 100): Երկուսի էլ հոլովույթը հիմնված է պատմական և իմաստային բովանդակության վրա, որը ձևավորում է տարածաշրջանի կապակցությամբ մասնակիցների ներկայացումը և ուղղորդում է նրանց գործելակերպը փոխգործակցության մեջ (Dehghani Firoozabadi, 1998, p. 569):

Ընդհակառակը, կառուցողականությունը, որպես տեսական մոտեցում, առաջարկում է տարածաշրջանի ըմբռնման նոր հեռանկար՝ կատարելով գոյաբանական և իմացաբանական տեղաշարժ: Կարևորելով «*իրականության սոցիալական նախագծման*» սկզբունքը՝ կառուցողականությունը վերլուծության կենտրոնացումը տեղափոխում է բացառապես նյութական կառույցներից դեպի իմաստային և նորմատիվ կառույցներ: Այս տեսանկյունից խնդիրները՝ սոցիալական և քաղաքական իրողությունները, որոնք ներառում են «տարածաշրջան», էական կամ նախնական չեն, այլ ներկայացնում են այն «*սոցիալիստական հաստատություններին*» մի մասը, որոնք ստեղծվել և վերականգնվել են դերակատարների անգուցական տիրապետման կառավարության կողմից՝ իմաստների, ինքնության և մտավոր պատկերների ընդհանուր միջտուբյեկտային հարաբերությունների հիման վրա: Հետևաբար, տարածաշրջանը քարտեզի վրա ոչ միայն հարևան երկրների ամբողջություն է, այլ տարածք, որտեղ պետություններն ու ազգերն իրենց համարում են հավաքական «*մենք*»-ի մաս: Նրանք իրենց ճակատագրերը փոխկապակցված են տեսնում և տարածաշրջանային ինքնությունը յուրացնում են սոցիալականացման միջոցով (Wendt, 2022):

Ադլերը և Բարնեթը (1998) «*անվտանգության համայնքներին*» իրենց տեսության մեջ ցույց են տալիս, թե քաղաքական համայնքները, հավաքական ինքնություն, փոխադարձ վստահություն ձևավորելով և ընդհանուր շահեր սահմանելով, ինչպես են կառուցում խաղաղ և կայուն տարածաշրջան, որտեղ վեճերի լուծման համար ուժի կիրառումը աներևակայելի է դառնում: Նման գործընթացում տարածաշրջանների «*ինքնության կոնվերգենցիան*» շատ ավելի կարևոր են, քան պարզապես ֆիզիկական մտերմությունը կամ տնտեսական փոխանակումները: Այլ կերպ ասած, տարածաշրջանները «*երևակայական համայնքներ*» են, որոնց անդամները կիսում

են մի ամբողջության պատկանելու ընդհանուր ինքնագիտակցությունը, նույնիսկ եթե այդ ամբողջությունը քաղաքականապես բաժանված է անկախ միավորների: Օրինակ, «*խլամական աշխարհին*», «*իրանական քաղաքակրթական ոլորտին*» կամ «*թյուրքական աշխարհին*» պատկանելու զգացողությունն ինքնության կառուցակարգեր են, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ քաղաքական գործողությունների և տարածաշրջանության համար:

Այս տեսական հիմքի հիման վրա կարելի է ձևակերպել տարածաշրջանության երկու տարբեր իդեալական մոդելներ, որոնցից յուրաքանչյուրը կարելի է նույնացնել իր բնույթով, օրինականության աղբյուրներով, արտաքին քաղաքականության խթանման միջոցներով և անվտանգության հետևանքներով:

2-1. Առաջին մոդելը. Էնդոգեն (ներածին) ռեգիոնալիզմ

Այս մոդելը տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ տարածաշրջանը ձևավորվում է իր հասարակությունների խորը և վավերական մշակութային, քաղաքակրթական, պատմական կապերի և ինքնության հիման վրա: Այս դեպքում երկրների միջև կոնվերգենցիայի՝ միանմանության շարժիչ ուժը ոչ թե գերիշխան տերության պահանջների պարտադրումն է, այլ նախաձեռնության դրսևորման և համախոհների ու դաշնակիցների համայնքի ձևավորման համար բնական «*նպաստող գործոնների*» առկայությունը: Էնդոգեն ռեգիոնալիզմը ծագում է լեզվի, կրոնի, ծեսերի և ընդհանուր պատմական փորձի ընդհանրությունից: Այդ իսկ պատճառով այն ունի ընդունման և օրինականության բարձր աստիճան ինչպես տարածաշրջանային վերնախավերի, այնպես էլ լայն հասարակության շրջանում: Տարածաշրջանության այս տեսակն իր բնույթով զսպող է, հավասարակշռող և ուղղված դեպի կայունություն:

- Չսպող բնույթը դրսևորվում է նրանով, որ ամրապնդելով տարածաշրջանի ներքին ներուժը և նրա մասնակիցների միջև հավաքական կապերը, այն կանխում է անդրտարածաշրջանային տերությունների ներթափանցումն ու կործանարար միջամտությունը և ապահովում անվտանգությունը, որը դիտվում է որպես ընդհանուր տարածաշրջանային բարիք:

- Հավասարակշռող բնույթն այն է, որ հաշվի առնելով ընդհանուր ինքնության շրջանակներում մասնակիցների բազմազանությունն ու բազմակարծությունը, այն ձգտում է բնականաբար ստեղծել ուժերի հավասարակշռություն մասնակիցների միջև, կանխել միակողմանի գերիշխանության առաջացումը և ամրապնդել փոխգործակցության բազմակողմանի մեխանիզմները:

- Կայունության կողմնորոշումն արտահայտվում է գոյություն ունեցող աշխարհաքաղաքական կարգի (*status quo*) պահպանման, պետությունների միջազգայնորեն ճանաչված սահմանների և ազգային ինքնիշխանության հարգման, ինչպես նաև խաղաղ և աստիճանական փոփոխությունների նախապատվության մեջ: Այս մոդելը կայուն կարգը դիտարկում է որպես ինքնությունների մերձեցման և փոխվստահության

արդյունք, այլ ոչ թե ահաբեկչության հավասարակշռության կամ բացառապես տնտեսական կախվածության հետևանք:

2-2. Երկրորդ մոդել. պարտադրված կամ գերիշխան անդրոեգիոնալիզմը

Ի տարբերություն նախորդ մոդելի, պարտադրված կամ գերիշխան անդրոեգիոնալիզմը տեղի է ունենում այն դեպքերում, երբ տարածաշրջանային տերությունը կամ անդրտարածաշրջանային տերությունների հավաքականությունը, որոնք կայուն ինքնության կապեր չունեն տարածաշրջանի հասարակությունների հետ, ձգտում են ձևավորել տարածաշրջանային կարգ՝ հիմնված սեփական ինքնության և շահերի վրա: Դրա համար օգտագործվում են ինչպես նյութական գերազանցության գործիքները (ռազմական և տնտեսական հզորություն), այնպես էլ փափուկ ազդեցության մեխանիզմները (ԶԼՄ-ներ, կրթություն, կրոն): Այս մոդելը «տարածաշրջանացման» զարգացմանը նպաստում է ոչ թե որպես ինքնաբուխ և բնական գործընթաց, այլ որպես վերնից իջեցված «քաղաքական նախագիծ», որը հաճախ իրականացվում է տարածաշրջանից դուրս գտնվող ուժերի հետ դաշինքների միջոցով (Jamshidi, 2007, p. 791): Արդյունքն արհեստական, կեղծ կամ աղավաղված ինքնության կառուցումն է (օրինակ, ի հակասություն «Իրանի», «Թուրան» հասկացությունը), որը խորը արմատներ չունի տարածաշրջանի հասարակությունների պատմական ինքնագիտակցության մեջ: Այս մոդելը բնութագրվում է ագրեսիվ, հակակշռող և ապակայունացնող մոտեցմամբ:

- Ագրեսիվ բնույթն արտահայտվում է նրանով, որ իր կողմից պարտադրված ինքնությունն ու շահերն ամրապնդելու համար նա դիմում է ռազմական միջամտության, սահմանների փոփոխության, ժողովրդագրական ճարտարագիտության, ինքնության ձեռնածության և հարկադիր տրանսպորտային և հաղորդակցական միջանցքների ստեղծմանը:

- Հակակշռող բնույթը նպատակ ունի վերացնել կամ զսպել մրցակիցներին (հատկապես նրանց, ովքեր բնական կապեր ունեն տարածաշրջանի հետ) և ստեղծել իրենց համար բարենպաստ միաբեռ գերիշխող կարգ՝ տարածաշրջանային հավասարակշռությունը պահպանելու փոխարեն:

- Մոդելի ապակայունացնող բնույթը դրսևորվում է նրանում, որ ուժեղացնելով հակասությունները բնակչության տարբեր խմբերի և էթնիկ փոքրամասնությունների միջև, ստեղծելով ինքնության արհեստական պառակտումներ, աջակցելով ծայրահեղական խմբերին և խախտելով պետությունների ազգային ինքնիշխանությունը, այն ոչնչացնում է անվտանգության նախկին կայուն ճարտարապետությունը և տարածաշրջանն ընկղմում անկայունության և չդադարող հակամարտությունների փուլի մեջ: Այս անկայունության պատճառն այն է, որ պարտադրված ինքնությունն անընդհատ բախվում է թիրախային հասարակությունների դիմադրությանը և դրա գոյատևման համար պահանջում է ուժի և բռնաճնշումների շարունակական կիրառում: Արդյունքում ձևավորվում է «ինքնության խզման ակտիվ գծերի վրա հենված փխրուն կարգուկանոն», որը կարող է փլուզվել ցանկացած պահի:

Սույն հոդվածի շրջանակներում հաստատվում է, որ վերը նկարագրված երկու մոդելները թույլ են տալիս բացատրել Հարավային Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում Իրանի և Թուրքիայի արտաքին քաղաքական մոտեցումների տարբերությունների էությունը: Իրանի արտաքին քաղաքականությունը դիտարկվող աշխարհագրական տարածաշրջանում մոտ է էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանության մոդելին: Արևմտյան Ասիայի և Հարավային Կովկասի բնակիչների հետ խորը քաղաքակրթական, լեզվական և կրոնական ընդհանրությունների շնորհիվ Իրանը տվյալ տարածաշրջանը դիտարկում է որպես իր բնական քաղաքակրթական ոլորտ և միանմանություն ստեղծելու համար ունի բարենպաստ, բնական և ոչ ռազմական միջամտության գործոններ: Նրա մոտեցումը հիմնված է կայունության պահպանման, ինքնիշխանության և առկա սահմանների հարգանքի, ինչպես նաև ապակառուցողական անդրտարածաշրջանային ազդեցության զսպման վրա: Ընդհակառակը, Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունն ձգտում է դեպի պարտադրված անդրտարածաշրջանության մոդելը: Նեոսամանիզմի և պանթուրքիզմի խոսույթի վրա կենտրոնացած և ԱՄՆ-ի, Միացյալ Թագավորության և ՆԱՏՕ-ի հետ ռազմավարական դաշինքի մեջ գտնվող Անկարան ձգտում է «թյուրքական աշխարհը» ձևավորել որպես սեփական գերիշխանության ներքո գտնվող տարածաշրջան: Այս նախագիծը, որը կոչված է դիմակայել Իրանի բնական ազդեցությանը և առաջացնել նրա աշխարհաքաղաքական խեղդումը, իր էությամբ ապակայունացնող է և ճգնաժամեր առաջացնող՝ ինքնության վրա հիմնված իրական ընդհանրությունների բացակայության անտեսման և ազդեցության ազդեցիվ գործիքների վրա հենվելու պատճառով: Առաջարկվող տեսական հիմունքը հարթակ է հետագա վերլուծության համար և թույլ է տալիս հետևողականորեն համեմատել երկու պետությունների քաղաքականությունը տարբեր առարկայական ոլորտներում:

2-3. Իրանի արտաքին քաղաքականությունը. էնդոգեն՝ ներածին, զսպող և կայունությանն ուղղված ռեզիոնալիզմ

Արևմտյան Ասիայի և Հարավային Կովկասի բնակիչների հետ պատմական, քաղաքակրթական, լեզվական և կրոնական խորը կապերի շնորհիվ Իրանը տարածաշրջանը սահմանում է ոչ թե որպես ազդեցության արհեստական ոլորտ, այլ որպես սեփական քաղաքակրթական տարածք: Ինքնության վրա հիմնված այս ընդհանրությունները՝ քրդերից և լոռերից մինչև պարսիկներ և ադրբեջանցիներ, ինչպես նաև տարածաշրջանի շիաներ, բարենպաստ հող են ստեղծում միանմանության քաղաքականության և համախոհ պետությունների դաշինքի ձևավորման համար (Masoumi, 2022): Գիտակցելով այս ներուժը՝ Իրանը գործում է զսպող և հավասարակշռող մոտեցմամբ. մի կողմից՝ ամրապնդելով «Դիմադրության առանցքը» և աջակցելով դաշնակից պետություններին ու շարժումներին, այն սահմանափակում է անդրտարածաշրջանային ազդեցությունն ու անվտանգության սպառնալիքները, մյուս կողմից՝ հետևողականորեն ընդգծում է սահմանների կայունության պահպանման, ազգային ինքնիշխանության հարգման և վեճերի խաղաղ կարգավորման

անհրաժեշտությունը (Jafari & Darabi, 2022, pp. 54-59): Կովկասում Թեհրանը դեմ է սահմանների ցանկացած աշխարհաքաղաքական փոփոխության կամ միջանցքների պարտադրման, որոնք կարող են հանգեցնել իր շրջապատմանը կամ թուլացմանը, և առաջարկում է բազմակողմանի նախաձեռնություններ, ինչպիսին է «3+3»-ը՝ տարածաշրջանային ճգնաժամերը կառավարելու համար: Նման մոտեցումը էնդոգեն՝ ներածին ռեգիոնալիզմ է, որի նպատակն է կայունացնել և կանխել անդրտարածաշրջանային դերակատարների ազդեցությունը:

Հակառակ դրան՝ Թուրքիան, գործելով նեոսամանիզմի և պանթուրքիզմի հոետորաբանության շրջանակներում և ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի և ՆԱՏՕ-ի հետ դաշինքով, որդեգրել է անդրտարածաշրջանային մոդելը: Այս մոտեցումը տարածաշրջանը վերախմաստավորում է որպես պատմական հեղինակության վերականգնման և թուրքական գերիշխանության հաստատման տարածք (Naghizadeh & Khalil Tahmasebi, 2022, pp. 272-279): Այն կրում է ագրեսիվ բնույթ, քանի որ ենթադրում է «թյուրքական աշխարհի» ձևավորում՝ հարկադրական միջանցքների ստեղծման և Հարավային Կովկասում, Սիրիայում, Իրաքում և Լիբիայում ռազմական միջամտությունների իրականացման միջոցով: Դրա հակակշռող բաղադրիչը դրսևորվում է այն բանի ձգտմամբ, որպեսզի գսպի Իրանի մշակութային, տնտեսական, քաղաքական ազդեցությունը, ինչպես նաև տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտում նրա դերը: Այս մոտեցման ապակայունացնող բնույթն արտահայտվում է նրանով, որ ժողովրդագրական կազմի փոփոխությունը, ինքնության ձեռնաձուլումը, էթնիկ հակամարտությունների հրահրումը և ծայրահեղական խմբավորումների աջակցությունը, ինչպիսիք են *ISIS*-ը, խաթարում են տարածաշրջանի անվտանգության ճարտարապետությունը (Ahmadi, 2009, pp. 3-9):

Թուրքիայի քաղաքականությունը լրացնում է Իրանը «աշխարհաքաղաքականորեն խեղդելու» արևմտյան ռազմավարությունը: Անկարան ճնշում է գործադրում Իրանի վրա՝ արգելափակելով տարանցիկ ուղիները երկրի հյուսիսում, հյուսիս-արևմուտքում և արևմուտքում ու ստեղծելով անվտանգության սպառնալիքներ՝ դրանով իսկ ձգտելով նվազեցնել Իրանի կայունությունը և հաստատվել որպես տարածաշրջանի գերիշխան: Սակայն, չնայած Վաշինգտոնի հետ գործողությունների համակարգմանը, Անկարան ձեռնպահ է մնում Իրանի փլուզմանն աջակցելուց՝ վախենալով, որ քրդերն ու Իսրայելը կարող են Իրանի փլուզումն օգտագործել սեփական նպատակների իրականացման համար, ինչը կարող է սպառնալիքներ ստեղծել նաև հենց Թուրքիայի համար (Roushani & Mossaedegh, 2021, p. 127):

Այնուհետև, ըստ իրանցի փորձագետների գնահատականների, այս մրցակցության ծավալները վերլուծվում են 9 առանցքային ոլորտներում:

3-1. Իրանի և Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը Կովկասում. «ՆԱՏՕ-ի թուրանական միջանցքն» ընդդեմ աշխարհաքաղաքական կայունության

Հարավային Կովկասի տարածաշրջանը, հատկապես 2020 թվականի Ղարաբաղյան երկրորդ պատերազմից հետո, դարձել է առճակատման առավել ակնհայտ թատերաբեմ մի

կողմից Իրանի և նրա «ներածին տարածաշրջանայնություն» մոդելի, մյուս կողմից՝ թուրքական «պարտադրված տարածաշրջանայնություն» միջև: Այս պատերազմը, որն ավարտվեց Բաքվի հաղթանակով՝ Թուրքիայի կողմից լիակատար ռազմական, խորհրդատվական և քաղաքական աջակցության շնորհիվ, դարձավ ոչ միայն տարածքային հակամարտություն, այլև շրջադարձային պահ տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական ճարտարապետությունն իր օգտին և ի վնաս Իրանի վերանայելու Անկարայի վաղեմի նախագծերի աշխուժացման գործում: Օգտագործելով ստեղծված իրավիճակը՝ Թուրքիան աննախադեպ լրջությամբ օրակարգ է մտցրել տարածքային կապի նախագիծը ոչ միայն ԱդրՀ-ի, այլև ողջ թյուրքական աշխարհի հետ: Իրանցի փորձագետներն այս նախագիծը դիտարկում են որպես «ՆԱՏՕ-ի թուրանական միջանցք» և այն անվանում «Իրանի աշխարհաքաղաքական շրջափակման ռազմավարական երազանք»: Այս ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի տարածքով (Սյունիքի մարզ) հաղորդակցության միջանցքի ստեղծումը՝ Նախիջևանը մայրցամաքային Ադրբեջանի, ապա նաև Թուրքիայի հետ ֆիզիկապես միացնելու համար, առաջին և ամենակարևոր քայլն է: Այս նախագծի վերջնական նպատակը ոչ միայն տարանցիկ երթուղու ստեղծումն է, այլև Իրանի և Հայաստանի միջև ուղիղ ցամաքային սահմանի վերացումը, Թեհրանի դեպի հյուսիս և Կովկաս մուտքի գլխավոր ուղիներից մեկի փակումը և, ի վերջո, Թուրքիայի տարածքային կապը Կասպից ծովի և Անկարայի ու Բաքվի վերահսկողության և ազդեցության ներքո գտնվող երթուղու միջոցով Կենտրոնական Ասիայի պետությունների հետ (Kazemi, 2022):

«Թյուրքական աշխարհի» խոսույթի շրջանակներում առաջ քաշված և թյուրքական քաղաքակրթական-քաղաքական բլոկի ձևավորման նպատակ հետապնդող այս հավակնոտ գաղափարը ոչ միայն թուրքական ազգայնականության նախագիծ է, այլև վայելում է անդրտարածաշրջանային տերությունների ռազմավարական աջակցությունը: Իրանցի փորձագետներն այս ձևավորվող կառույցն ուղղակիորեն անվանում են «թյուրքական ՆԱՏՕ» և պնդում, որ այս դաշինքի ստեղծման նպատակը, որն ակնհայտորեն վայելում է Միացյալ Նահանգների, Միացյալ Թագավորության և ՆԱՏՕ-ի աջակցությունը, դուրս է գալիս մշակութային և տնտեսական միանմանության շրջանակներից: Նրանց կարծիքով՝ Թուրքիան ձգտում է միասնական ռազմաանվտանգային ճակատ ստեղծել Իրանի հյուսիսային սահմանների երկայնքով: Տվյալ «թյուրքական ՆԱՏՕ-ն»՝ ԱդրՀ-ի ռազմական ներուժի ամրապնդման, համատեղ զորավարությունների անցկացման, հետախուզական գործունեության և անվտանգության համակարգման, ինչպես նաև Հայաստանին այդ դաշինքին միանալու հրավերի միջոցով, ուղղված է հյուսիսից Իրանի աշխարհաքաղաքական շրջափակման ավարտին: Այդ կազմակերպությանը միանալու՝ մշակութային կապեր ունեցող պարսկալեզու երկրի՝ Տաջիկստանին, ուղղված հրավերը ցույց է տալիս Թուրքիայի ձգտումը՝ թափանցել Իրանի քաղաքակրթական տարածքի խորքերը և վերաձևակերպել նրա ինքնությունը՝ հոգուտ «թյուրքական աշխարհի»: Իրանցի փորձագետներն այս քաղաքականությունը համարում են «Իրանի աշխարհաքաղաքական խեղդման» ռազմավարության շարունակություն, որը մշակվել է Վաշինգտոնի հետ

լիակատար համաձայնեցմամբ՝ Իրանի տարանցիկ երթուղիները հյուսիսային, հյուսիս-արևմտյան և արևմտյան ուղղություններով արգելափակելու համար:

Սակայն Թուրքիայի կողմից պարտադրված անդրռեգիոնալիզմը բախվում է նաև ներքին խնդիրների և դիմադրության, որոնք ի հայտ են բերում դրա արհեստական և փխրուն բնույթը: Առավել ցայտուն օրինակ է Ղազախստանի՝ Թյուրքական պետությունների կազմակերպության ամենաազդեցիկ և տնտեսապես հզոր կենտրոնասիական մասնակցի զգուշավոր դիրքորոշումը: Հակառակ Թուրքիայի սպասումներին՝ Ղազախստանը չի ձգտում այդ կազմակերպության չափից ավելի արժեքավորման ու քաղաքականացման և նրա գործառնությունները դիտարկում է առավելապես մշակութային-տնտեսական համագործակցության շրջանակներում: Ղազախստանի տեսանկյունից՝ Թուրքիայի ռազմական միջամտության և հակաիրանական մոտեցումների շարունակությունը կարող է վտանգել Աստանայի հավասարակշռված և կենսական հարաբերությունները Մոսկվայի, Պեկինի և Թեհրանի հետ, ինչպես նաև տարածաշրջանը վերածել լարվածության նոր օջախի: Մոտեցումների նման բացը բացահայտում է Թուրքիայի կողմից պարտադրված անդրտարածաշրջանային մոդելի թուլությունը. ինքնության վրա հիմնված բնական ընդհանրությունների, ինչպես նաև ընդհանուր շահերի բացակայությունն այս պարտադրված կարգը դարձնում է փխրուն, անկայուն և կախված անդրտարածաշրջանային դերակատարների կամքից:

Ի տարբերություն այս ագրեսիվ նախագծի, Կովկասում Իրանի քաղաքականությունը, որի հիմքում էնդոգեն՝ ներածին ռեգիոնալիզմի մոդելն է, հենվում է 3 սկզբունքների վրա՝ աշխարհաքաղաքական կայունություն, պետությունների ազգային ինքնիշխանության հարգանք և խաղաղ տարանցիկ ուղիների ստեղծում: Նման մոտեցումը կարելի է անվանել *«պաշտպանական ռեգիոնալիզմ»*: Այս քաղաքականության շրջանակներում Իրանը, դիտարկելով տարածաշրջանի սահմաններից դուրս առկա սպառնալիքները, իր ուշադրությունը կենտրոնացնում է զսպման և հավասարակշռման վրա: Այլընտրանքային գերիշխան կամ անդրազգային նախագծեր առաջ մղելու փոխարեն, Թեհրանը ՀՀ ազգային ինքնիշխանությունը խախտող ու Եվրոպա և Ասիա Իրանի մուտքը սահմանափակող ցանկացած պարտադրված միջանցք համարում է *«անթույլատրելի ռազմավարական կարմիր գիծ»*: Ուստի Իրանն, այսպես կոչված, *«Զանգեզուրի միջանցքը»* դիտարկում է ոչ թե որպես սովորական տարանցիկ երթուղի, այլ որպես Իրանի կենսական կարևոր աշխարհատնտեսական զարկերակները կտրելու և հյուսիսում նրա շրջափակումն ավարտելու համալիր ծրագրի մաս: Ըստ այդմ, ընդգծելով ՀՀ ինքնիշխան իրավունքը՝ վերահսկելու սեփական հաղորդակցության ուղիները, Իրանը առաջ է քաշել այլընտրանքային նախաձեռնություններ, ինչպիսին է *«Խաղաղության խաչմերուկ»* նախագիծը, և տարածաշրջանային ճգնաժամերի կարգավորման համար ակտիվորեն օգտագործում է *«3+3»* ձևաչափը: Որոշ իրանցի փորձագետներ Թուրքիայի քաղաքականությունը բնորոշում են որպես Իրանի *«աշխարհաքաղաքական խեղդման»* արևմտյան ռազմավարության մաս և Իրանի հակառազմավարությունը բնութագրում են որպես *«աշխարհաքաղաքական կայունության»*

ռազմավարություն, որն ուղղված է գոյություն ունեցող *status quo* սահմանների պահպանմանը, հարկադիր միջանցքների ստեղծման կանխմանը և այլընտրանքային միջանցքների՝ ներառյալ «Հյուսիս-Հարավ» միջանցքի, ամրապնդմանը, որի կենտրոնը Իրանում է:

Այս մրցակցության առավել խորը շերտերում որոշիչ դեր է խաղում ինքնության գործոնը: Իրանցի որոշ փորձագետներ պնդում են, որ «*Թուրանական միջանցք*» նախագիծը ոչ միայն տրանսպորտային երթուղի է, այլև «*ինքնության արհեստական կառուցման*» հիմք: Նրանց կարծիքով՝ այդ միջանցքը կոչված է իրականացնելու «*Թուրան*» քաղաքական հայեցակարգը, որը թյուրքալեզու տարածքների ֆիզիկական միավորման միջոցով հակադրվում է «*Իրան*» քաղաքակրթական հայեցակարգին: Ինքնության նման կառուցումը, որը ներառում է իրանական խորհրդանիշների և պատմական գործիչների յուրացումը (ինչպես ցույց է տրված Բաժին 3-3-ում), ինչպես նաև Իրանի հետ կապված տարածաշրջանի իրական պատմությունը խեղաթյուրելու փորձերը, ուղղված են Կովկասում և Կենտրոնական Ասիայում ԻԻՀ մշակութային-քաղաքակրթական ներկայության պարզունակացմանը և դրա հետագա փոխարինմանը թուրք-թուրանական պատումով: Այս ագրեսիվ ալիքի պայմաններում Իրանն առաջ է մղում իր էնդոգեն՝ ներածին ռեգիոնալիզմը՝ ընդգծելով հարևան պետությունների հետ «*քաղաքակրթական, ինքնության, լեզվական և կրոնական իրական ընդհանրությունները*»: Որպես այս պարտադրված նախագծի այլընտրանք, շեշտը դրվում է մշակութային ժառանգության ընդհանուր տարրերի վրա, ինչպիսիք են Նովրուզի տոները, պարսկական գրական ժառանգությունը և պատմական համակեցության փորձը: Այսպիսով, Կովկասում դիմակայությունը ոչ միայն խողովակաշարերի և միջանցքների հարց է, այլև ինքնության երկու պատումների և տարածաշրջանության երկու մոդելների մրցակցություն՝ իրանական էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանության մոդելի և խաղաղ «*աշխարհաքաղաքական կայունության*», մի կողմից, և, մյուս կողմից՝ թուրքական անդրտարածաշրջանության մոդելի ու «*թուրանական միջանցքի*» էկզոգեն՝ անդրածին, ապակայունացնող ազդեցության միջև:

3-2. Սունիացում և վահաբացում՝ ի հակադրություն իրանական շիիզմի. կրոնի ձեռնածությունը որպես անդրտարածաշրջանության գործիք

Հարավային Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում Թուրքիայի կողմից պարտադրված անդրռեգիոնալիզմի ամենաբարդ և միևնույն ժամանակ կործանարար կողմերից մեկը կրոնի գործիքային օգտագործումն է Իրանի պատմական և քաղաքակրթական ազդեցությունը խարխլելու համար: Այս ռազմավարությունը, որը կարելի է բնութագրել որպես «*կրոնական ձեռնածություն*», իրականացվում է երկու փոխլրացնող, բայց տարբեր մակարդակներում: Առաջին մակարդակում տեղի է ունենում ոչ սունի մահմեդական համայնքների, հատկապես՝ Ադրձ-ի շիա համայնքների «*սունիացում և վահաբացում*»: Երկրորդ մակարդակում «*ոչ իրանական և հակաիրանական շիիզմի մոդելի ստեղծումն ու առաջմղումն*» է: Այս քաղաքականությունն իր էությամբ համընկնում է Անկարայի ու Բաքվի գաղափարախոսության հետ և հակադրվում իրանական շիիզմին ու Ղոմ քաղաքում կենտրոնացած կրոնական

իշխանությանը: Փաստորեն, այս ռազմավարությունը սոսկ իրական կրոնական ակտ չէ, այլ անվտանգության ոլորտում քաղաքական նախագիծ, որն իրականացվում է *«Իրանի աշխարհաքաղաքական խեղդման»* վիթխարի ռազմավարության շրջանակներում և ի շարունակումն նեոսամանիզմի պատմական ավանդույթի (Rafie & Mazloumi, 2012, pp. 88-89).

Այս քաղաքականության ողջ խորությունը հասկանալու համար այն պետք է վերլուծել պատմական համատեքստում: Իրանցի փորձագետների կարծիքով՝ Թուրքիայի կրոնական քաղաքականությունը Կովկասում *«սունիզմի վերականգնման»* օսմանյան ռազմավարության ուղղակի շարունակությունն է: Օսմանցիները, ովքեր միշտ իսլամական աշխարհի դրոշակակիրներ և ամբողջ աշխարհի մահմեդականների խալիֆներ էին համարում իրենց, կրոնը օգտագործում էին որպես գործիք՝ Սեֆյան Իրանի հետ մրցակցության ընթացքում շիա համայնքներում պառակտումներ մտցնելու և նրանց Ստամբուլի ազդեցության ոլորտ ներգրավելու համար: «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը (ԱԶԿ)՝ Ռ. Թ. Էրդողանի ղեկավարությամբ, վերախմաստավորելով իր թուրք-իսլամական ինքնությունը նեոսամանիզմի և «Մահմեդական եղբայրների» ոճով քաղաքականության շրջանակներում, վերակենդանացրել է այդ պատմական ռազմավարությունը և, օգտագործելով ժամանակակից կրթական, լրատվական ու տնտեսական հաստատությունները, ձգտում է առաջ մղել *«Սունի եղբայրությունը»* կամ Կովկասում, ինչպես նաև Իրաքում, Սիրիայում, Պաղեստինում և Լիբանանում ապրող մահմեդականներին առնվազն հեռացնել իրանական շիիզմից: Իրանցի որոշ փորձագետներ նման մոտեցումն անվանում են *«թաքնված վահաբացում»* և կարծում, որ Անկարան, համագործակցելով սալաֆիական և վահաբական որոշ հաստատությունների հետ, որոնց աջակցում է նաև Սաուդյան Արաբիան, աստիճանաբար սալաֆիական-վահաբական ուսմունքներ է ներդնում հարևան երկրների շիա համայնքներում: Այս գործընթացը, հանրահռչակելով «Սալաֆիական եղբայրության» արժեքները, սովորույթներն ու ծեսերը, հիմք է ստեղծում իրանական շիիզմից այդ համայնքների զգացմունքային ու մտավոր օտարման և թուրք-սալաֆիական իսլամի հետ մերձեցման համար:

Այս նախագծի երկրորդ չափումը՝ թերևս ավելի բարդ ու վտանգավոր, *«շիիզմի նոր մոդելի»* ստեղծման փորձն է, որի մտավոր, քաղաքական և նույնիսկ իրավական հեղինակությունը որոշվում է ոչ թե Ղոմում և Նաջաֆում, այլ Բաքվում և Անկարայում: Ադրձ-ում, Իրաքում և Սիրիայում ժամանակակից կրոնական և կրթական հաստատությունների ստեղծումը վկայում է այն մասին, որ Թուրքիան և Ադրձ-ն դաստիարակում են շիա հոգևորականների և վերնախավերի սերունդներ, որոնք շիիզմի մասին ազգայնական և թուրքական պատումներ են սփռում: Այս հայեցակարգի շրջանակներում թուրքական ազգային ինքնությունը գերակշռում է անդրազգային շիա ինքնությանը, իսկ Իրանը ներկայացվում է որպես *«օտար»* կամ նույնիսկ *«պատմական թշնամի»*: Սույն *«թուրքական շիիզմն»* ակնհայտորեն ձևավորվում է ի հակակշիռ Իրաքում, Լիբանանում, Պաղեստինում և Սիրիայում *«Իրանական շիիզմի»* և *«Դիմադրության առանցքի»*: Նման քաղաքականության վերջնական նպատակն է խզել Կովկասի և Արևմտյան

Ասիայի շիաների օրգանական և վաղեմի կապն Իրանի շիզմի կրոնական հաստատությունների ու քաղաքական-իրավական ուսմունքների հետ և նրանց ներգրավել Անկարա-Բաքու առանցքի քաղաքական և մշակութային ուղեծրում: Այլ կերպ ասած, նախագծի հեղինակները ձգտում են «ազգայնացնել կրոնը» և այն հարմարեցնել «թյուրքական աշխարհի» քաղաքական նախագծին՝ իրանական շիա իշխանությանը գրկելով հարևան երկրների վրա ազդելու կարողությունից: Թուրքիան այս նախագիծն իրականացնում է տարբեր երկրներում՝ օգտագործելով ինքնությունն ու իրեն մոտ կանգնած էթնիկ խմբերը: Օրինակ, Իրաքում, շեշտը դնելով թուրքամետ շիա բնակչության վրա, Անկարան փորձում է նրանց հեռու պահել իրանական նմուշի շիզմից:

Կրոնական ձեռնածության այս նախագիծը, սակայն, չի սահմանափակվում Իրանի հարևան երկրներով. այն իրականացվում է նաև հենց Իրանի ադրբեջանական գավառներում՝ պառակտմանն ու դաշնայնությանը նպաստելու նպատակով: Իրանցի փորձագետների կարծիքով՝ այդ քաղաքականության վերջնական նպատակն ինքնության և կրոնի նոր մոդելի արտահանումն է ԻԻՀ ադրբեջանաբնակ տարածաշրջաններ, այդ թվում՝ Թավրիզում, Արդեբիլում, Ուրմիայում և Զենջանում: Ներդրումներ կատարելով Իրանի ներսում առկա որոշ ծայրահեղական էթնիկ շրջանակներում՝ Անկարան փորձում է, նախ, թուլացնել շիական հավատքին և իրանական ազգային ինքնությանը իրանցի ադրբեջանցիների պատկանելիության զգացումը՝ նրանց մեջ սադրելով «կրոնական և ինքնության վրա հիմնված տարածայնություններ»: Երկրորդ՝ առաջարկելով «Թյուրքական եղբայրության» սունի ինքնության այլընտրանքային տարբերակ՝ Թուրքիան ձգտում է հող ստեղծել Իրանի ներսում էթնիկ և քաղաքական պահանջների առաջադրման համար՝ հոգուտ սեփական շահերի: Վերջին 20 տարվա ընթացքում Իրանի ադրբեջանական գավառներում Թուրքիայի կրոնական և նույնականացման ծավալումը հանգեցրել է Անկարայի ազդեցության ճյուղավորված կրթական, լրատվական և ֆինանսական ուղիների կառուցմանը, որոնք գործում են ոչ միայն ադրբեջանաբնակ, այլև երկրի այլ շրջաններում: Նման գործունեությունը հիմք է ստեղծում դաշնայնության (ֆեդերալիզմի) հասկացությունների հանրահռչակման համար, որոնց մանրամասն վերլուծությունը ներկայացված է Բաժին 3-5-ում:

Ի տարբերություն այս ագրեսիվ և ապակայունացնող նախագծի, Իրանի կրոնական քաղաքականությունն ամբողջությամբ հենվում է էնդոգեն՝ ներածին ռեզիդնալիզմի մոդելի վրա (կրոնական համակեցությունն ընդդեմ ինքնության արհեստական պարտադրման): Հենվելով իր տարածքում և ընդհանրապես տարածաշրջանում տարբեր կրոնների և աղանդների համակեցության վաղեմի ավանդույթի վրա՝ քաղաքական նպատակներին հասնելու համար Իրանը երբեք չի ձգտել պարտադրել կրոնական ուսմունքներ կամ ստեղծել արհեստական հոսանքներ: Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում Իրանի կրոնական ազդեցությունը, որն ունի պատմական և բնական խոր արմատներ, իրականացվում է հիմնականում մշակութային դիվանագիտության, կրոնական ճեմարանների (Շոուզա), հոգևորականների պատրաստման և Իսլամական հեղափոխության խոսույթի մեղմ տարածման միջոցով: Այսպիսով, ԻԻՀ «փափուկ

ուժը» տարածաշրջանում բխում է ոչ թե կրոնական ձեռնարկության նախագծերից, այլ վաղեմի քաղաքակրթական և կրոնական ընդհանրությունների բնական արդյունք է: Այդ իսկ պատճառով այն ավելի մեծ խորություն և կայունություն ունի՝ համեմատած Թուրքիայի արհեստական և պարտադրված նախագծերի հետ: Այս սկզբունքային տարբերությունը հստակ ցույց է տալիս տարածաշրջանության երկու մոդելների դիմակայությունը՝ իրանական էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանության, որը հիմնված է բազմակարծության ճանաչման և իրական ինքնության ու կրոնական ընդհանրությունների ամրապնդման վրա, և Թուրքիայի կողմից պարտադրված անդրտարածաշրջանության, որը տարածաշրջանի բնակչության իրական ինքնության և կրոնի ձեռնարկության և կեղծման միջոցով ձգտում է ձևավորել միասնական և գերիշխող դաշինք՝ ի վնաս իր գլխավոր մրցակցի և պատմական «*օտարի*»՝ Իրանի:

3-3. «Իրան» հայեցակարգի փոխակերպումը «Թուրան»-ի. ինքնության ճարտարագիտությունը որպես իրանական ազգային ինքնության և մշակութային ազդեցության խաթարման գործիք:

Եթե Կովկասի նկատմամբ Թուրքիայի քաղաքականությունը (Բաժին 3-1) Անկարայի կողմից պարտադրված անդրտարածաշրջանային կոշտ աշխարհաքաղաքական չափում է, իսկ կրոնական ձեռնարկություններն (Բաժին 3-2) արտացոլում են նրա «*կիսակոշտ*» սոցիալական-անվտանգ չափումը, ապա «*Իրան*» հայեցակարգը «*Թուրան*» դարձնելու նախագիծը կարելի է դիտարկել որպես «*փափուկ ուժի*» թուրքական ռազմավարության և Հարավային Կովկասում ու Կենտրոնական Ասիայում հոգեբանական գործողությունների կորիզ: 20-րդ դարի սկզբին ի հայտ եկած պանթուրքիզմի կեղծ գիտական տեսությունների վրա հիմնված այս նախագիծն օգտագործում է լրատվական, կրթական, կինեմատոգրաֆիական և գրական գործիքների լայն շրջանակ՝ ուղղված այն աշխարհագրական տարածքի պատմության, քաղաքակրթական կողի և տարածաշրջանային ինքնության արմատապես վերաշարադրմանը, որն ավելի քան երկու հազարամյակ սերտորեն կապված է եղել Իրանի և իրանա-իսլամական մշակութային ավանդույթի հետ:

Ինքնության այս ձեռնարկության վերջնական նպատակը շատ ավելին է, քան պարզապես պատմական հաստատումը: Այն ուղղված է ամբողջ տարածաշրջանում Իրանի քաղաքակրթական ժառանգության համակողմանի յուրացմանը, նրա մշակութային և մտավոր ժառանգության օտարմանը և, ի վերջո, «*Իրան*» հասկացության ջնջմանը Կովկասի, Կենտրոնական Ասիայի ժողովուրդների մտավոր և նույնականացման քարտեզներից ու նույնիսկ հենց Իրանի բնակչության առանձին շերտերից: Նման ջանքերն ուղղված են այնպիսի գաղափարական և մշակութային հիմքերի ստեղծմանը, որոնք անհրաժեշտ են թուրքական ղեկավարության ներքո ավելի լայն «*թյուրքական աշխարհի*» համախմբման համար: Նմանատիպ, թեև պակաս ինտենսիվ նախաձեռնություններ կարելի է տեսնել նաև Իրանի արևմտյան ծայրամասերում, հատկապես Իրաքում և Սիրիայում: Այս գործընթացը կարելի է դիտարկել որպես «*փափուկ ուժի*» մեթոդներով ԻԻՀ աշխարհաքաղաքական զսպման ավելի

լայն ռազմավարության տարր. նախքան Իրանի ֆիզիկական շրջափակումը, այն պետք է մշակութային և քաղաքակրթական շրջափակման ենթարկվի (Kazemi, 2010):

Այս նախագծի առավել ցայտուն դրսևորումը տարածաշրջանային ընդհանուր խորհրդանիշների և ավանդույթների յուրացումն ու վերաիմաստավորումն է: Վառ օրինակ է Նովրուզը՝ իրանական հնագույն տոնը և իրանական մշակույթի կարևորագույն քաղաքակրթական խորհրդանիշներից մեկը յուրացնելու և այն վերաիմաստավորելու փորձը՝ որպես «թուրանական տոն» կամ «թյուրքական գարնանային փառատոն»: Թուրքական պետական լրատվամիջոցները և Ադրձ-ն հաճախ ձգտում են նսեմացնել Նովրուզի իրանական ծագումը և այն ներկայացնել որպես գուտ էթնիկ թյուրքական տոն: Այս աղավաղումը, անտեսելով բազմաթիվ հնագիտական, պատմական և գրական վկայությունները, ծառայում է միանգամայն որոշակի քաղաքական նպատակի՝ իսկել Նովրուզը տոնող միլիոնավոր մարդկանց զգացմունքային և մշակութային կապն իրանական քաղաքակրթական ավանդույթի հետ՝ միաժամանակ տոնը կապելով արհեստականորեն հորինված և քաղաքականապես շարժառիթացված թուրանական ինքնության հետ: Նման գործողությունները կարող են մեկնաբանվել որպես քաղաքակրթական ծավալով ինքնության յուրացման ձև և հանդիսանում են տարածաշրջանի ժողովուրդների պատմական հիշողության համար ավելի լայն ճանաչողական պայքարի կարևոր բաղադրիչ:

Ավանդույթների բռնագրավումից հետո ուշադրությունը սևեռվում է պատմական դեմքերի և մտավոր ժառանգության յուրացմանը: Այս առումով քիչ չեն առավել քան ցուցանելի օրինակները, որոնցից են բանաստեղծ Նիզամի Գյանջևիի՝ պարսկական գրականության պատմության մեծագույն էպիկ բանաստեղծներից մեկի, ինքնությունը վերաիմաստավորելու փորձերը: Պատմական, լեզվական, մշակութային և աշխարհագրական տվյալներն անհերքելիորեն հաստատում են Նիզամիի իրանական մշակութային ինքնությունը: Նա ստեղծագործել է բացառապես պարսկերենով, ապրել իրանական աշխարհի մշակութային միջավայրում, և նրա ստեղծագործությունները խորապես ներծծված են նախախլամական իրանական ավանդույթներից, ինչպես նաև իրանա-իսլամական մտավոր ներուժից փոխառված սյուժեներով: Ոչ մի ապացույց չկա, որ նա երբևէ բանաստեղծություններ է գրել թյուրքական լեզուներով:

Այնուամենայնիվ, պանթուրքիստական մտավոր և քաղաքական շրջանակները պարբերաբար ձգտում էին Նիզամուն վերաիմաստավորել որպես թյուրքական գործիչ՝ գիտաժողովների կազմակերպման, հուշարձանների կառուցման, հրապարակումների և լրատվական արտադրանքի միջոցով: Տվյալ գործընթացի քննադատների կարծիքով՝ այդ ջանքերն ազդել են նույնիսկ Ադրձ-ում Նիզամու դամբարանի ձևավորման վրա, որտեղից հանվել են պարսկական արձանագրությունները, իսկ բանաստեղծին սկսել են վերագրել թյուրքական շինծու բանաստեղծություններ: Նման պրակտիկան, որը հակասում է հաստատված գիտական և ակադեմիական չափանիշներին, փորձագետների կողմից մեկնաբանվում է որպես Կովկասի իրանական մշակութային ինքնությունը նսեմացնելու ավելի լայն քաղաքական փորձի մաս:

Նմանատիպ գործընթաց հաճախ նկատվում է Ջալալ ադ-Դին Ռումիի (Մելիանի) դեպքում: Քոնիայում կենտրոնացած մշակութային և զբոսաշրջային արդյունաբերության մեջ մեծածավալ ներդրումների շնորհիվ Թուրքիան ձգտում էր Ռումիին ներկայացնել առաջին հերթին որպես «թուրքական սուֆիզմի» ներկայացուցիչ: Այսպիսով, թուրքական ազգային պատումում ներառվում է իրանա-իսլամական մտավոր ավանդույթի ևս մեկ կարևոր բաղադրիչ: Այս գործողությունները կարելի է դիտարկել որպես իրանական քաղաքակրթության «փափուկ ուժի» պաշարները յուրացնելու և դրանք ինքնության այլընտրանքային համակարգ տեղափոխելու փորձեր:

Մշակութային ապրուրիացիայի այս առանձին դեպքերը պետք է դիտարկել «Իրան» աշխարհագրական և քաղաքակրթական հասկացության «Թուրան»-ի վերափոխմանն ուղղված ավելի ծավալուն նախագծի համատեքստում: Այս նախագիծը ենթադրում է երևակայական աշխարհագրության և արհեստականորեն ձևավորված հավաքական ինքնության ստեղծում: Իրանական դասական պատմական և դիցաբանական պատմություններում Թուրանը վերաբերում էր Ամուդարիայից (Ջեյհոն գետ) այն կողմ գտնվող հողերին, որոնք բնակեցված էին իրանական ծագում ունեցող մարդկանցով, բայց գտնվում էին Իրանի կառավարության սահմաններից դուրս և չունեին ինքնություն կամ քաղաքակրթական կապ Կենտրոնական Ասիայի թուրքերի հետ: Սակայն պանթուրքիստական գաղափարախոսությունը վերափոխատվորեց այս հասկացությունը՝ այն հռչակելով բոլոր թյուրքական ժողովուրդների հնագույն նախահայրենիքը և հակադրելով Իրանին:

20-րդ դարի սկզբին պանթուրքիստական մտավորականներն ստեղծեցին մոնումենտալ պատմական պատում, որտեղ «Թուրանը» պատկերվում էր որպես անդրմայրցամաքային հայրենիք, որը ձգվում էր Բալկաններից մինչև Սիբիր՝ միաժամանակ Իրանը դիրքավորելով որպես այդ երևակայական համայնքի պատմական հակառակորդ: Այսօր այս հորինովի աշխարհագրությունը հայեցակարգային հիմք է հանդիսանում «թյուրքական աշխարհի» մասին քաղաքական և մշակութային պատկերացումների համար և ավելի ու ավելի հաճախ է երևակվում ուսումնական նյութերում, պաշտոնական քարտեզներում ու քաղաքական խոսույթում՝ ինչպես Թուրքիայում, այնպես էլ Ադրձ-ում: Այս երևույթը կարելի է բնութագրել որպես «կեղծ աշխարհագրություն», որտեղ երևակայական աշխարհագրական հորինվածքն օգտագործվում է քաղաքական ազդեցության և այն տարածքների նկատմամբ աշխարհաքաղաքական հավակնությունների օրինականացման համար, որոնք պատմականորեն իրանական քաղաքակրթական ավելի լայն ոլորտի մաս են կազմել: Կենտրոնական Ասիան նկարագրելու համար թուրքական ուսումնական նյութերում «Թուրքեստան» եզրույթի ներդրումը նույնպես կարող է մեկնաբանվել այս ավելի լայն համատեքստում:

Ինքնության ձևավորման այս նախագծի ներքին ասպեկտը կենտրոնացած է իրանցի ադրբեջանցիների վրա: Նպատակն է թուլացնել նրանց կապն Իրանի ազգային ինքնության հիմնարար հիմքերի հետ, ինչը կիսում են երկրի բոլոր քաղաքացիները: Պանթուրքական

ցանցերն արբանյակային հեռուստաալիքների, սոցիալական ցանցերի, տեղական հավատարիմ ակտիվիստների և մշակութային ու դիվանագիտական ընդլայնված նախաձեռնությունների միջոցով (ներառյալ Իրանի խոշոր քաղաքներում լրացուցիչ հյուպատոսական ներկայացուցչություններ ստեղծելու ջանքերը) ձգտում են վերախմբավորել պատմականորեն իրանական ազգի անբաժանելի մասը կազմած իրանցի ադրբեջանցիների ինքնությունը:

Այս ռազմավարությունն ուղղված է այլընտրանքային թուրք-թուրանական ինքնության խթանմանը, որի շրջանակներում իրանցի ադրբեջանցիները ներկայացվում են ոչ թե որպես իրանական պատմության և պետականության բաղկացուցիչ տարր, այլ որպես առանձին ազգ, որն, իբր, ենթարկվում է պարսկական տիրապետությանը: Ընդգծելով լեզվական տարբերությունները և գորաշարժի ենթարկելով էթնիկ տրամադրությունները՝ այս պատումն սկսում է ինքնությունների անհամապատասխանության գործընթաց, որի երկարաժամկետ նպատակն է նպաստել դաշնայնության նախագծերին և խորացնել Իրանի ներսում կենտրոնախույս միտումները: Այս տեսանկյունից ինքնության ձեռնածությունը դիտվում է որպես անհրաժեշտ պայման ԻԻՀ տարածքային ամբողջականությանն ուղղված ցանկացած ապագա քաղաքական մարտահրավերի համար, ինչով էլ բացատրվում են նման նախագծերում արվող նշանակալի ներդրումները:

Ի պատասխան այս իրադարձությունների՝ Իրանի մոտեցումը, որը համապատասխանում է Էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանության մոդելին, հիմնված է մշակութային կայունության և տարածաշրջանի ժողովուրդների միջև պատմական և քաղաքակրթական իրական կապերի ամրապնդման վրա: Այս ռազմավարությունը կարելի է բնութագրել որպես վերադարձ դեպի քաղաքակրթական ինքնագիտակցություն: Իրանը, մրցակցային ինքնության նախագծեր կառուցելու փոխարեն, շեշտը դնում է պատմական փաստաթղթերի, գիտական համագործակցության, համատեղ ակադեմիական գիտաժողովների, առարկայական հետազոտությունների աջակցության և դարավոր համակցության մեջ արմատավորված իրանա-խալամական ընդհանուր մշակութային ինքնության խթանման վրա:

Նման քաղաքականության օրինակներ են Նովրուզի բազմազգ տոնակատարությունները, Նիզամու և Ռումիի նման գործիչների՝ որպես ստեղծագործողների, հիշատակի հավերժացումը, ովքեր նպաստել են մարդկության ընդհանուր ժառանգությանը (և ոչ թե որպես որևէ հատուկ էթնիկ խմբի բացառիկ սեփականությանը), ինչպես նաև պարսկերենի և գրականության խթանումը որպես պատմական *lingua franca* տարածաշրջանային քաղաքակրթական տարածք: Այս մոտեցումը հիմնվում է այն թեզի վրա, որ իրական պատմական իրողությունները և խորն արմատավորված մշակութային կապերը ներքին զսպող ուժ ունեն դրսից պարտադրված, արհեստական ինքնության նախագծերի դեմ, և որ կարիք չկա ստեղծել հակամարտ ինքնություններ՝ հոգուտ անդրտարածաշրջանային տերությունների շահերի, որոնց ձգտումները հաճախ հակասում են տարածաշրջանի ժողովուրդների շահերին:

Այսպիսով, այս քաղաքականությունը կարելի է բնութագրել որպես «*նույնականության զսպման*» ձև, որի շրջանակներում Իրանը հենվում է իր քաղաքակրթական ժառանգության խորության վրա, որպեսզի հակազդի արտաքուստ որպես շարժառիթ կիրառվող անդրազգային նախագծերի ազդեցությանը, որոնք ուղղված են տարածաշրջանի ժողովուրդների ինքնության արհեստական վերաձևավորմանը:

Ի վերջո, «*Իրան*» և «*Թուրան*» հասկացությունների առճակատումը չպետք է դիտարկել որպես գուտ պատմական, գրական կամ մշակութային վեճ: Իրանական մոդելը, որը հիմնված է իսկության, բազմակարծության և պատմականորեն արմատավորված ինքնությունների համակեցության վրա, և թուրքական անդրազգային մոդելը, որը, նրա քննադատների կարծիքով, ապավինում է յուրացմանը, պատմական ռեկոնստրուկցիաների և հորինված վերազգային ինքնության առաջխաղացմանը՝ հետապնդելով իր արևմտյան գործընկերների գերիշխանական նպատակներն ու ռազմավարական շահերը:

3-4. Թուրքիայի դերը ՆԱՏՕ-ում՝ ընդդեմ Իրանի. անդրտարածաշրջանության ռազմական թևը՝ անվտանգության նկատառումներով Իրանը շրջապատելու համար

Եթե Կովկասում Թուրքիայի քաղաքականությունը (Բաժին 3-1), կրոնական քաղաքականությունը (Բաժին 3-2) և ինքնության քաղաքականությունը (Բաժին 3-3) ներկայացնում են Անկարայի կողմից պարտադրված անդրտարածաշրջանության փափուկ և «*կիսակոշտ*» կողմերը, ապա Հյուսիսատլանտյան դաշինք կազմակերպությունում (ՆԱՏՕ) Իրանի դեմ Թուրքիայի դերը բացահայտում է այդ ռազմավարության կոշտ, ռազմական կողմը: Թուրքիան, որն իր թվով երկրորդ բանակն ունի ՆԱՏՕ-ում և ռազմավարական կարևոր աշխարհագրական դիրք է զբաղեցնում դաշինքի անդամների շրջանում, դիտարկվում է ոչ միայն որպես այդ ռազմական հավաքականության շարքային անդամ, այլև ավելի շուտ որպես նրա «*առաջ մղված ձեռք*»: Նրա խնդիրն է առաջ մղել Արևմուտքի ռազմավարական նպատակներն այն տարածաշրջանում, որն ուղղակիորեն կապված է Իրանի ազգային անվտանգության հետ: Այդ դերը, որը հանդես է գալիս որպես ԻԻՀ-ի զսպման պատմական ռազմավարության շարունակություն և ուղղված է նրա աշխարհաքաղաքական խեղդմանը, իրականացվում է, մի կողմից՝ օգտագործելով ՆԱՏՕ-ի սեփական ենթակառուցվածքը Թեհրանի դեմ, իսկ մյուս կողմից՝ դաշինքի «*անվտանգային հովանոցը*» Հարավային Կովկաս և Կենտրոնական Ասիա տարածելու փորձերի միջոցով՝ դրանով իսկ սաստկացնելով Իրանի շուրջ ռազմական շրջափակման օղակը:

ՆԱՏՕ-ում Թուրքիայի հակաիրանական դերի առավել ակնհայտ և շոշափելի ասպեկտը նրա տարածքի տրամադրումն է դաշինքի ռազմական և հետախուզական ենթակառուցվածքների տեղակայման համար, որն ուղղակիորեն ուղղված է Իրանի անվտանգությանը և գործի է դրվել տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի և Իսրայելի վերջին պատերազմների ընթացքում: Այս առումով կենսական դեր են խաղում Թուրքիայում երկու ռազմավարական օբյեկտներ՝ «Ինջիրլիք» օդակայանը և «Քյուրեջիք» ռադիոլոկացիոն կայանը:

Թուրքիայի հարավում գտնվող «Ինջիրլիք» օդակայանը, որը գտնվում է Իրանի սահմաններից համեմատաբար փոքր հեռավորության վրա, ոչ միայն խոշոր լոգիստիկ կենտրոն է ամերիկյան և ՆԱՏՕ-ի ուժերի համար, այլև մարտավարական կործանիչների և ամերիկյան մարտավարական միջուկային զենքի մի մասի տեղակայման վայր (ՆԱՏՕ-ի միջուկային զենքի համատեղ օգտագործման ծրագրի շրջանակներում): Ցանկացած լայնածավալ հակամարտության դեպքում «Ինջիրլիքը» կարող է ծառայել որպես դաշինքի ռազմաօդային ուժերի կայանների հիմնական օդային հարթակներից մեկը: Սակայն ավելի անմիջական և մշտական սպառնալիք է Թուրքիայի հարավ-արևելքում գտնվող Մալաթիայի նահանգի «Քյուրեջիք» ռազմակայանը: Այս կայանը, որը ՆԱՏՕ-ի հակաօդային և հակահրթիռային պաշտպանության ինտեգրված համակարգի մաս է կազմում, օգտագործում է առաջադեմ *AN/TPY-2* ռադարներ, որոնք ունակ են հետևել Իրանի տարածքի խորքից արձակված հրթիռներին: Ունենալով թիրախների հայտնաբերման մինչև 3000 կմ հեռավորություն՝ տվյալ ռադարն իրականում իրականացնում է Իրանի օդային տարածքի շարունակական դիտարկում՝ ԻԻՀ հրթիռային և տիեզերական ներուժի մասին կենսական տեղեկություններ փոխանցելով ԱՄՆ-ի, Իսրայելի և ՆԱՏՕ-ի հրամանատարական կենտրոններին: Կայանն Իրանի դեմ ԱՄՆ-Իսրայել «տարածաշրջանային զսպման ճարտարապետության» առանցքային տարրն է: Նման օբյեկտների առկայությունը Թուրքիային դարձնում է Իրանի դեմ ցանկացած Արևմտյան ռազմական արկածախնդրության մասնակից:

Թուրքիայի դերի երկրորդ, առավել հավակնոտ չափումը Հարավային Կովկասում և Կենտրոնական Ասիայում ՆԱՏՕ-ի ազդեցության և «անվտանգության հովանոցի» տարածմանն ուղղված Անկարայի համակարգված ջանքերն են: Այս շրջանները, որոնք գտնվում են անմիջապես Իրանի հյուսիսային և հյուսիս-արևելյան սահմանների մերձակայքում, պատմականորեն մտել են նրա բնական աշխարհառազմավարական ազդեցության ոլորտի մեջ: Իրանցի փորձագետներն այս նախագիծն անվանում են «թյուրքական ՆԱՏՕ» և պնդում, որ Թուրքիան ձգտում է ՆԱՏՕ-ին ներգրավել այդ շրջաններ՝ հետապնդելով երկու փոխյրացնող նպատակ. նախ՝ օրինականացնել և հզոր կռակիցիա ստեղծել թյուրքական աշխարհում իր գերիշխանական նախագծի համար, և երկրորդ՝ ավարտել հյուսիսից Իրանի ռազմական շրջապատման օդակը: Այս համատեքստում Կովկասի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ տարբեր դրոշների ներքո համատեղ գորավարժությունների անցկացումը ոչ միայն մարտավարական գորավարժություն է, այլև հստակ ռազմավարական ազդանշան Իրանի համար: Նման գործողությունները կարելի է դիտարկել որպես ուժի ցուցադրում Իրանի սահմանների մոտ և որպես հյուսիսային և հյուսիս-արևմտյան Իրանում միջամտության օպերատիվ սցենարների մշակում, հատկապես նրա դեմ ԱՄՆ-ի և Իսրայելի վերջին պատերազմների համապատկերում: Զորավարժություններից առավել կարևոր գործոն են հանդիսանում Թուրքիայի կողմից ժամանակակից սպառազինության լայնածավալ մատակարարումներն Ադրձ-ին, որն իր արդյունավետությունն ապացուցել է Ղարաբաղյան երկրորդ պատերազմում: Այդ զենքը՝ հատկապես *Bayraktar TB2*

անօդաչու թռչող սարքերը, կառավարվող հրթիռներն ու ռադիոէլեկտրոնային պայքարի համակարգերը, ՆԱՏՕ-ի չափորոշիչները ներդրել են ադրբեջանական բանակի զինանոցում ու զգալիորեն բարձրացրել այդ երկրի զինված ուժերի օպերատիվ համատեղելիությունը թուրքական բանակի և, հետևաբար, ՆԱՏՕ-ի հետ: Այս գործընթացը կարելի է անվանել Ադրձ-ի բանակի աստիճանական *«նատոյականացում»*, որը Թեհրանի կողմից դիտարկվում է որպես վտանգավոր քայլ հարևան տարածքը *«Իրանի հյուսիսային սահմաններին ՆԱՏՕ-ի օպերատիվ ռազմակայանի»* վերածելու ճանապարհին:

Այս ջանքերն ինչպես ոչ բացահայտ, նույնպես և ուղղակիորեն հավանություն են ստանում ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի կողմից: Վաշինգտոնն ու Բրյուսելը, ձգտելով ուկրաինական պատերազմից հետո նվազեցնել Կենտրոնական Ասիայի և Կովկասի երկրների կախվածությունը Ռուսաստանից, ինչպես նաև հակազդել Չինաստանի հարաճուն ազդեցությանը, *«թյուրքական ՆԱՏՕ»* նախագիծը դիտարկում են որպես օգտակար գործիք սեփական աշխարհաքաղաքական նպատակներին հասնելու համար: Իրանցի փորձագետների կարծիքով՝ Արևմուտքի վերջնական նպատակը թյուրքական պետությունների կազմակերպությունն Իրանի սահմաններին նոր ՆԱՏՕ-ի վերափոխելն է: Այս դաշինքը, Պարսից ծոցի տարածաշրջանում ամերիկյան ռազմակայանների և Ադրբեջանում Իսրայելի ռազմական ներկայության հետ մեկտեղ, կոչված է ավարտին հասցնելու Իրանի համակողմանի շրջափակումը: Այնպիսի երթուղիներ, ինչպիսիք են, այսպես կոչված, *«Չանգեզուրի միջանցքը»* և *«Թրանսփի երթուղին»*, փորձագետների կողմից ներկայացվում են ոչ միայն որպես տնտեսական երթուղիներ, այլև որպես *«ռազմական միջանցքներ»*, որոնք Իրանի շուրջ ճգնաժամի դեպքում անհրաժեշտ են Թուրքիայից Հարավային Կովկաս և Կենտրոնական Ասիա և հակառակ ուղղությամբ ՆԱՏՕ-ի ուժերի և տեխնիկայի արագ տեղափոխման համար: Դա ուղղակիորեն և լրջորեն սպառնում է Իրանի ռազմավարական խորքին նրա հյուսիսային և հյուսիս-արևմտյան սահմաններում: Իրանցի փորձագետների կարծիքով՝ այս սցենարի իրականացման համար ԱՄՆ-ն ու Թուրքիան ակտիվորեն ձգտում են հասնել Ադրձ և ՀՀ-ի միջև խաղաղ համաձայնության: Այդ ջանքերի նպատակն է դյուրացնել այդ երկու պետությունների ինտեգրումը ՆԱՏՕ-ի ազդեցության ուղեծրում, անվտանգության սպառնալիքներ ստեղծել ԻԻձ-ի, ՉԺձ-ի և ՌԴ-ի համար, ինչպես նաև այդ 3 երկրների սահմանների մատույցներում արագ տեղակայման հնարավորություն ապահովել ՆԱՏՕ-ի ուժերի համար:

Թուրքիայի կառավարության գործողությունները, որոնք խաթարում են Իրանի անվտանգությունը, չեն սահմանափակվում ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում, այլ նաև իրականացվում են անվտանգության և հետախուզության ոլորտում երկկողմ համագործակցության միջոցով: Թուրքիայի Ազգային հետախուզական կազմակերպությունը (MİT) սերտորեն համագործակցում է արևմտյան հետախուզական գործակալությունների և տարածաշրջանի որոշ երկրների հետ՝ նպատակ ունենալով հետևել Իրանի, ինչպես նաև նրա դաշնակից ուժերի և ցանցերի տեղաշարժերին: Սեփական տարածքում ՆԱՏՕ-ի ենթակառուցվածքներին աջակցությանը զուգահեռ՝ Անկարան իր հետախուզական

կապուղիներն օգտագործում է իրանական տարածքի խորքից հետախուզական տեղեկություններ հավաքելու, ներթափանցման միջոցառումներ անցկացնելու և Թեհրանի շահերի դեմ գաղտնի գործողություններ իրականացնելու համար: Այս բոլոր գործողությունները Թուրքիան վերածել են Իրանի նկատմամբ ապակառուցողական քաղաքականություն վարող հարևանի: Իր անդրտարածաշրջանային ռազմավարության շրջանակներում Անկարան Արևմուտքի անվտանգության շահերի առաջխաղացումը վեր է դասում բարիդրացիության և տարածաշրջանային կայունության սկզբունքներից:

Անվտանգության ոլորտում այս անդրտարածաշրջանային շրջափակման պայմաններում Թեհրանի քաղաքականությունը, որը հիմնված է էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանության մոդելի վրա, հենվում է պաշտպանական հավասարակշռման և ՆԱՏՕ-ի անդամ չհանդիսացող կոալիցիաների ամրապնդման վրա: Այս գործողությունների խնդիրը ոչ թե մրցակցող ագրեսիվ ռազմական բռնկի ստեղծումն է, այլ սպառնալիքների չեզոքացումը և զսպման ներքին ներուժի ձևավորումը: Այս առումով Իրանը հետևում է երկու գուգահեռ ուղիների: Նախ, նա խաղաղույթ է կատարում սեփական պաշտպանական կարողությունների զարգացման վրա, հատկապես հրթիռային սպառազինության և անօդաչու թռչող սարքերի ոլորտում: Այս տեխնոլոգիաները կախված չեն որևէ արտաքին կոալիցիայից կամ անդրտարածաշրջանային տերություններից, ինչը երաշխավորում է Իրանի անկախ զսպող ուժը՝ ի դեմս ՆԱՏՕ-ի սպառնալիքների: Փաստորեն, Իրանի պաշտպանական դոկտրինը, որի հիմքում ՆԱՏՕ-ից կախվածության մեջ հայտնված երկրների փորձն է, հիմնված է «*ռազմավարական ինքնաբավության*» սկզբունքի վրա:

Երկրորդ ուղին ՆԱՏՕ-ից անկախ տերությունների հետ, ինչպիսիք են Ռուսաստանը և Չինաստանը, երկկողմ և բազմակողմ համագործակցության ամրապնդումն է, ինչպես նաև անվտանգության ոլորտում ներտարածաշրջանային նախաձեռնությունների իրականացումը: Իրանը վճռականորեն հանդես է գալիս Կովկասում, Կենտրոնական Ասիայում և Արևմտյան Ասիայում անդրտարածաշրջանային ուժերի ներկայության դեմ՝ ձգտելով զարգացնել տարածաշրջանային անվտանգության այնպիսի ձևաչափեր, ինչպիսիք են «3+3»-ը, որոնք ուղղված են հենց նրան, որպեսզի կանխեն «*թուրքական ՆԱՏՕ*» սցենարի իրագործումը և սատարեն իր հյուսիսային և արևմտյան սահմանների անվտանգությանը: Ընդգծելով, որ տարածաշրջանային անվտանգությունը պետք է ապահովվի հենց տարածաշրջանի պետությունների ուժերով, Իրանը տարածաշրջանի անվտանգության ճարտարապետության համար առաջարկում է «*այլընտրանքային մոդել*»: Ի տարբերություն Թուրքիայի և ՆԱՏՕ-ի կողմից պարտադրված անդրտարածաշրջանության, այն հիմնված է տարածաշրջանի երկրների ազգային ինքնիշխանության, փոխադարձ հարգանքի և հավաքական համագործակցության վրա: Այս դիմակայությունը դուրս է գալիս պարզ ռազմական մրցակցության շրջանակներից և իրենից ներկայացնում է անվտանգության երկու սկզբունքորեն տարբեր կարգերի՝ պարտադրված անդրտարածաշրջանային (նատոցենտրիկ, թուրքական ակտիվ մասնակցությամբ) և էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանային (Իրանի մոտեցումների վրա հիմնված) բախում:

3-5. Միջամտական քաղաքականություն Իրանի ադրբեջանախոս բնակչության նկատմամբ. ինքնության ձևավորում և հողի նախապատրաստում ներքին տարածայնությունների համար

Եթե Կովկասում (Բաժին 3-1) նախագծերն ուղղված են Իրանի արտաքին միջավայրին, իսկ կրոնական (Բաժին 3-2) և նույնականացման (Բաժին 3-3) նախաձեռնություններն ուղղված են տարածաշրջանի մշակութային և կրոնական կառուցվածքի փոփոխությանը՝ ի վնաս Իրանի, ապա ԻԻՀ ադրբեջանախոս բնակչության նկատմամբ Թուրքիայի միջամտական քաղաքականությունը պետք է դիտարկվի որպես Անկարայի պարտադրված անդրտարածաշրջանային վերջին փուլ և ամենավտանգավոր բաղադրիչ: Ռազմավարության այս մակարդակն ուղղակիորեն սպառնում է Իրանի տարածքային ամբողջականությանը և ազգային համախմբվածությանը: Թուրքական հետախուզական, մշակութային և լրատվական կառույցների կողմից առանձնակի նրբությամբ և բարդությամբ վարվող այս քաղաքականությունը ոչ թե առանձնակի արձագանք է, այլ ադրբեջանախոս բնակչության շրջանում էթնիկ պառակտումներ առաջացնելու, իրանական ազգային ինքնությունը թուլացնելու երկարաժամկետ, համակարգված ռազմավարություն: Ի վերջո, այն նպատակ ունի նախադրյալներ ստեղծել ԻԻՀ քաղաքական կառուցվածքը կենտրոնացված պետությունից դեպի էթնոլեզվաբանական հակասությունների վրա հիմնված դաշնային համակարգ փոխելու համար: Թուրքիայի այս քաղաքականությունը կարելի է բնութագրել որպես «*Իրանի աշխարհաքաղաքական խեղդման*» ռազմավարության ներքին ճակատ, որը կոչված է արտաքին ճնշումների հետ միաժամանակ սոցիալական և քաղաքական տարանջատում հրահրել Իրանի ներսում:

Հենց այդ ռազմավարական նպատակով է բացատրվում Անկարայի կողմից ազդեցության լայն ցանցի ստեղծումը, ինչպես նաև ֆինանսական և լրատվական աջակցության ցուցաբերումը Իրանի ներսում առկա ծայրահեղական էթնիկ շրջանակներին: Թուրքիայի Ազգային հետախուզական կազմակերպությունը (MİT) և թուրքական կառավարության հետ կապված մշակութային հաստատությունները, ինչպիսիք են «*Թուրքական համագործակցության և համակարգման գործակալությունը*» (TİKA) և «*Յունուս Էմրեի հիմնադրամը*», զբաղվում են Իրանի ադրբեջանախոս բնակչության մի մասի շրջանում ծայրահեղական և վարկաբեկիչ էթնիկ գրականության տարածմամբ: Դա իրականացվում է ոչ կառավարական կազմակերպությունների, Telegram-ի և Instagram-ի խմբերի, արբանյակային ալիքների և լրատվական կայքերի ստեղծման և ամրապնդման, ինչպես նաև արտաքին չեզոք մշակութային, ժամանցային և կրթական ծրագրերի իրականացման միջոցով: Որոշ թուրքական ՋԼՄ-ներ, ինչպիսիք են «Գյունազ TV» և «Արազ TV» հեռուստաալիքները, որոնք հեռարձակվում են արտասահմանից և զգալի ֆինանսավորում ունեն Բաքվի և Անկարայի համադրության ներքո, ադրբեջանախոս տարածաշրջաններում պարբերաբար հրահրում են էթնիկ

տրամադրություններ, ուռճացնում տնտեսական և սոցիալական խնդիրները և առաջ մղում «Իրանում թուրքերին ճնշելու» մասին կեղծ պատումը: Այդ ՁԼՄ-ները, թունավոր «ստեղծակալական փուչիկ» ստեղծելով, ձգտում են իրենց լսարանը պոկել Իրանի հանրային ոլորտից և միակողմանի, հակաիրանական պատում պարտադրել նրան:

Այս կապերի հաստատման նպատակն է ստեղծել «Էթնիկ քաղաքացիական հասարակություն» և ամրապնդել «այլընտրանքային վերնախավերի» հեղինակությունը, որոնք, բաղկացած լինելով տարբեր երկրների ակտիվիստներից, ապագայում կարող են որպես անվտանգության ոլորտում տարբեր քաղաքական, տնտեսական պահանջների և հայցերի առաջնագործ հանդես գալ: Այս գործընթացը կարելի է բնութագրել որպես «հինգերորդ շարասյան աճեցում»: Կրթաթոշակներ տրամադրելով աղբբեջանցի ուսանողներին և քաղաքացիական ակտիվիստներին Թուրքիա վերապատրաստման դասընթացների հրավիրելով և իբր ֆինանսական աջակցություն ցուցաբերելով մշակութային կազմակերպություններին, Անկարան ձևավորում է աղբբեջանալեզու վերնախավի սերունդ, որը թուրք-թուրանական ինքնությունը գերադասում է իրանական ազգային ինքնությունից և հանդես է գալիս որպես ճնշման լծակ Իրանի կենտրոնական կառավարության վրա:

Այս քաղաքականության նպատակը ոչ թե աղբբեջանցիների մշակութային իրավունքների պաշտպանությունն է (որոնք ճանաչված են Իրանի սահմանադրությամբ), այլ Էթնիկ ինքնության քաղաքականացումն ու դրա վերածումը քաղաքական և ուժային ճնշման գործիքի: Պատմական փորձը ցույց է տալիս, որ Թուրքիան, գործելով ի շահ արևմտյան երկրների, մշտապես փորձել է Իրանի աղբբեջանցիներին հրահրել կենտրոնական կառավարության դեմ: Հրատապ դարձնելով նրանց պահանջները, Անկարան հետագայում անտեսում է դրանք՝ օգտագործելով կենտրոնական կառավարության թուլացումը՝ իր իսկ սեփական աշխարհաքաղաքական և տնտեսական պահանջներն Իրանին պարտադրելու համար: Այսպիսով, թուրքական կողմը աղբբեջանցիներին դիտարկում է բացառապես որպես լծակ Իրանում ներքին տարաձայնությունները սաստկացնելու համար:

Այս միջամտական քաղաքականության էությունը «Էթնիկ դաշնայնության» գաղափարի առաջնորդման մեջ է՝ որպես Իրանում «աղբբեջանական հարցի» ենթադրյալ լուծում: Այս գաղափարը, որը վերջին տարիներին ավելի հաճախ է բարձրացվում պանթուրքիստական շրջանակներում՝ Անկարայի բացահայտ կամ գաղտնընթաց աջակցությամբ, ոչ միայն քաղաքական առաջարկ է, այլև տեսակետների շեղման ու քայլ առ քայլ Իրանին ներսից թուլացնելու ռազմավարություն: Դոկտրինը, որն ընդգրկում է բոլոր ասպեկտները՝ ինքնության արհեստական հորինումից մինչև Իրանի քաղաքական կառուցվածքի փոփոխություն, կարող է ամփոփվել մի քանի հիմնական ուղղություններով, որոնցից յուրաքանչյուրն ուղղակիորեն հակասում է ԻԻՀ միասնական և պատմական կառուցվածքին:

- Տարածքային բաժանում ըստ էթնոլեզվաբանական հատկանիշի. ըստ այդ գաղափարի՝ «թյուրքալեզու» բնակչության (պանթուրքիստների բնորոշմամբ) հոծ բնակեցմամբ պետք է Իրանի ցանկացած տարածաշրջանում ստեղծվեն «թյուրքական անկախ գավառներ»: Սա, ըստ

էության, կնշանակի Արևելյան Ադրբեջանի, Արևմտյան Ադրբեջանի, Արդեբիլի, Ջանջանի և Հյուսիսային Խորասանի, Համադանի, Ղազվինի, Ֆարսի, Սպահանի, Գիլանի և այլնի զգալի մասերի մասնատում և դրանց վերածում ինքնավար քաղաքական միավորների՝ իրենց դրոշներով, տեղական ինքնակառավարմամբ և հատուկ օրենքներով:

- Թուրքերենի հաստատությունակացումը որպես պետական լեզու. այս նախաձեռնությունը ենթադրում է պարտադիր թուրքական կրթության ներդրում բոլոր ուսումնական հաստատություններում: Միաժամանակ պարսկերենը, որը ծառայում է որպես իրանական ազգի միասնության պատմական հիմք, խարանվում է որպես «*օտարածին*» և «*բռնապետության գործիք*»: Ռազմավարությունն ուղղված է Իրանի երիտասարդ ադրբեջանցիների օտարմանը պարսկական գիտության և գրականության մեջ սեփական դասական ժառանգությունից, որոնց զարգացման գործում նրանք դարձնում են իրանական ներդրում են ունեցել: Բաքվի և Անկարայի վրա կենտրոնացած լեզվով դրա փոխարինումը կոչված է խզելու ներքին կապերը Իրանի ժողովրդի տարբեր խմբերի միջև: «*Իրանում թուրքական բնակչության ճնշումների մասին*» թեզի մշտական կրկնությունը ծառայում է որպես արմատականացման գործիք՝ հրահրելով զայրույթ և զոհաբերության զգացում: Զուգահեռաբար իրականացվում է ապակառուցողական «*մշակութային բնեռացում*», որն ուղղված է համաիրանականից ադրբեջանական ինքնության ամբողջական տարանջատմանը: Որպես օրինակ իրանցի վերլուծաբանները բերում են «Դեղե Գորգուլ» էպոսի հակադրությունը «Շահնամե» պոեմին, ինչպես նաև Նիզամի Գյանջևիի մեծության բանաստեղծներին բացառապես իրանական մշակութային համատեքստից դուրս ներկայացնելու փորձերը: Սա ադրբեջանցիներին մղում է դեպի երկրնտրանքի արհեստական ծուղակ՝ կամ իրենց «*թուրանցի*» ճանաչել՝ խզելով կապերը հայրենիքի հետ, կամ «*դավաճան*» լինել՝ մնալով իրանցիներ: Ինքնության նման ճարտարագիտությունը պատմական հիշողության նպատակաուղղված խեղաթյուրում է՝ հանուն պետության ներքին պառակտման ստեղծման:

- Հանրային ասպարեզներում էթնիկ ինքնության գործոնի բորբոքում. այս քաղաքականությունն անդրադարձել է նույնիսկ ձևականորեն ոչ քաղաքական ոլորտներին, այդ թվում՝ արհեստավարժ սպորտին: Արձանագրվում են էթնիկ ինքնությունը բորբոքելու փորձեր թրքալեզու տարածաշրջանների մարզական թիմերում, ինչպիսին է Թավրիզի «Տրակտոր Սազի»-ն: Ավելին, փորձեր են արվում նմանատիպ ուղիով ուղղորդել նաև իրանական այլ էթնիկ խմբերին՝ այդ տարածաշրջաններում հայտնի ֆուտբոլային և վոլեյբոլի թիմերը վերածելով ինքնության արհեստական հորինման քաղաքականության խթանման գործիքների: Առավել ևս՝ ազգային մարզական ֆենոմենից այս ակումբների և դրանց երկրպագուների վերափոխումը «*էթնիկ խորհրդանիշի*» և «*քաղաքական բողոքների կենտրոնի*» համակարգվում է Բաքվում ու Անկարայում և ուղեկցվում Թեհրանի կենտրոնական կառավարության դեմ ուղղված լուրջ արշավով: Վերջին տարիներին այս թեմայով հողվածներ են հրապարակվել իսրայելական և բրիտանական վերլուծական կենտրոններում ու պարբերականներում, ինչը վկայում է այս քաղաքականության

ետնաբեմային կողմնակիցների ինքնության մասին: Նպատակը զուտ մարզական տրամադրությունների օգտագործումն է՝ Իրանի ներսում հակասական և ապագային գաղափարների առաջխաղացմանն ուղղված սոցիալական հիմք ստեղծելու համար:

Այս միջամտության հիմքում ընկած է լայնածավալ հոգեբանական գործողությունը՝ ուղղված ադրբեջանցիների և Իրանի այլ էթնիկ խմբերի միջև խորը ինքնության, քաղաքակրթական, կրոնական և պատմական կապերի գոյության ժխտմանը: Պանթուրքիստական խոսույթը, անտեսելով բազմաթիվ պատմական վկայություններ, ադրբեջանցիներին ներկայացնում է որպես *«թյուրքական ծագում ունեցող ժողովուրդ»*, որի տարածքը *«բռնագավթվել է պարսիկների կողմից»*, իսկ իրանական և շիական ինքնությունը՝ *«պարտադրվել»*: Նման մեկնաբանությունը վիճարկելի է թվում, քանի որ ԻԻՀ ադրբեջանցիներն իրենցից ներկայացնում են իրանական հնագույն էթնիկ խմբերից մեկը: Նրանց նախասկզբնական լեզուն՝ հին ազարերենը, պատկանում էր իրանական լեզվաընտանիքի հյուսիս-արևմտյան ճյուղին, իսկ թյուրքական լեզվական ազդեցությանն անցումը տեղի է ունեցել աստիճանաբար՝ մի քանի հարյուրամյակ շարունակ: Նման պատմական խեղաթյուրումը կարելի է անվանել էթնիկ ձեռնածություն՝ շինծու պատում հորինելու միջոցով, Իրանի հետքը երկրի ադրբեջանցիների շրջանում ջնջելու փորձ: Այս պատմական կեղծիքը ոչ միայն խեղաթյուրում է անցյալը, այլև միտված է ապագային. եթե ադրբեջանցիներն իրենց ընկալեն իրանական պատմամշակութային տարածքից դուրս, դա կարող է նախադրյալներ ստեղծել Իրանի միասնականության և տարածքային ամբողջականության դեմ ուղղված քաղաքական նախագծերում նրանց ներգրավվելու համար:

Այս քաղաքականության ուշագրավ տեսակետը դրան բնորոշ տարիմաստությունն է: Մի կողմից Թուրքիան ամեն կերպ փորձում է թուլացնել Իրանի միասնական կառուցվածքը և առաջ մղել էթնիկ դաշնայնությունը, սակայն, մյուս կողմից, նա վախենում է Իրանի լիակատար փլուզումից և անկումից: Անկարային ձեռնտու է թուլացած Իրանը, որն ի վիճակի չէ տարածաշրջանում արդյունավետ կերպով մրցակցել իր հետ: Դրա հետ մեկտեղ, հատկապես Իրանի դեմ ԱՄՆ-ի և Իսրայելի վերջին պատերազմներից և Թուրքիային ուղղված Իսրայելի ուղղակի սպառնալիքներից հետո, Թուրքիայի դեկավարությունն Իրանի փլուզումը դիտարկում է որպես իր ռազմավարական «կարմիր գծերից» մեկը: Քանի որ Իրանի փլուզումը կարող է հանգեցնել անկախ քրդական պետության ստեղծմանը երկրի հյուսիս-արևմուտքում, ինչն իր հերթին կարող է քրդերին մղել զինված պայքարի և անջատողականության հենց Թուրքիայում: Ավելին, Իսրայելը, որը պատմականորեն աջակցել է Իրանի փլուզմանը և Իրանի հյուսիս-արևմուտքում դաշնայնության միջոցով *«երկրորդ Իսրայելի»* ստեղծմանը, կարող է օգտագործել այդ կոլապսը սեփական նպատակներին հասնելու համար, իսկ հետագայում սպառնալիք դառնալ հենց Թուրքիայի համար: Այսպիսով, Անկարայի աջակցությունը ֆեդերալիզմին դիտարկվում է որպես հավասարակշռման քաղաքականություն՝ անկայունության այնպիսի մակարդակի ստեղծում, որը թույլ կտա թուլացնել Իրանը, բայց չի հանգեցնի

դրա փլուզմանը և հետևանքների առաջացմանը, որոնք կարող են անդրադառնալ հենց Թուրքիային (այս հարցը մանրամասն քննարկվում է Բաժին 3-7-ում):

Ի տարբերություն դրա, Իրանն իրականացնում է էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանության սկզբունքների վրա հիմնված ռազմավարություն, որտեղ հիմք են ծառայում ազգային միասնությունն ու տարբեր ժողովուրդների համատեղ ապրելու բազմադարյա փորձը: Արտաքին մարտահրավերների դեմ պայքարում Իրանի Իսլամական Հանրապետության գլխավոր ակտիվն իրանցի ադրբեջանցիների խորը պատմական կողմնակցությունն է իրենց երկրին ու ազգին: Պատմական հետահայացը՝ Սեֆյանների դարաշրջանից մինչև «Սրբազան պաշտպանության» ժամանակներ և ԱՄՆ-ի և Իսրայելի կողմից վերջերս իրականացված ագրեսիայի գործողություններ, վկայում է այն մասին, որ ադրբեջանական համայնքը միշտ էլ եղել է հայրենիքի պաշտպանների առաջին շարքերում: Այնպիսի անձինք, ինչպիսիք են Սատթար Խանը, Բաղիր Խանը, նահատակ Բաքրին և ԻԻՀ գերագույն առաջնորդ այսթուլա Ալի Խամենեին, դարձել են այդ նվիրվածության կենդանի խորհրդանիշները:

Հիմնվելով այս սոցիալական հիմքի վրա՝ Թեհրանն իրականացնում է ներդաշնակ զարգացման ուղեգիծ՝ ապահովելով քաղաքական ներկայացուցչության հավասար հնարավորություններ և աջակցելով երկրի էթնոմշակութային բազմազանությանը: Դրա գործնական դրսևորումներն են ադրբեջաներենով համալսարանական ծրագրերի գործունեությունը, ազգային լեզուներով գրահրատարակչության և մամուլի զարգացումը: Նման պետական գիծը, հակառակ պանթուրքիստական հռետորաբանության, իրանական պետականության առանցքային ու ազդեցիկ սուբյեկտ է դարձրել ադրբեջանցիներին: Այս մոտեցումը կարելի է բնութագրել որպես «բազմազանության մեջ միասնության» մոդել, որի շրջանակներում էթնիկ և լեզվական առանձնահատկություններն ընկալվում են ոչ թե որպես ապակայունացնող գործոններ, այլ որպես ԻԻՀ համազգային ինքնության արժեքավոր տարրեր: Հենց այս պատմականորեն ձևավորված ներքին համախմբվածությունն է անհաղթահարելի զսպող խոչընդոտ հանդիսանում Անկարայի ծավալապաշտական նախաձեռնությունների և դրսից պարտադրված արհեստական դաշնայնության գաղափարների համար:

3-6. Թուրքիայի հակաիրանական քաղաքականությունը Միրիայում և Լիբանանում. «Դիմադրության առանցքի» վերացման պատրանքից մինչև Իսրայելի ծուղակն ընկնելը

Եթե Հարավային Կովկասը և Կենտրոնական Ասիան համարվում են Իրանի դեմ Թուրքիայի տնտեսական, պաշտպանական և մշակութային գործողությունների թատերաբեմ (Բաժիններ 3-1–3-5), ապա Միրիան, Լիբանանը և Պաղեստինը պետք է դիտարկվեն որպես Անկարայի և Թեհրանի տարածաշրջանային ազդեցության և «Դիմադրության առանցքի» միջև ուղղակի դիմակայության գլխավոր տարածք: Միրիական ճգնաժամը, որն սկսվել է 2011-ին, պարզապես քաղաքացիական պատերազմ չէր, այն արագորեն վերածվեց սառը պատերազմի տարածաշրջանային մարտադաշտի, որտեղ Թուրքիան ամբողջ ուժով հայտարարեց իրեն որպես հակակշիռ Իրանի ազդեցությանը և որպես «Մեծ Մերձավոր Արևելքի» զարգացման

մտադրությունների սխալ և պարզեցված ընկալումը: Վերլուծելով Թուրքիայի սիրիական քաղաքականության ջանքերը *«Դիմադրության առանցքի»* համար՝ հարկ է նշել, որ Էրդողանն ու նրա արտաքին քաղաքական թիմը, պատրանքներ տաձելով ԻԻՀ միաժամանակ դիմակայելու և Իսրայելին զսպելու ունակության վերաբերյալ, Թեյ Ավիլին փաստացի մատուցեցին ամենամեծ ռազմավարական ծառայությունը: Թուլացնելով Սիրիայի կենտրոնական կառավարությանը՝ Թուրքիան նպաստեց երկրի մասնատմանը և զինված խմբավորումների վերահսկողության ներքո անկլավների ձևավորմանը: Արդյունքում, իշխանության բերելով խամաճիկային կառավարություն, որը բաղկացած էր իրեն հավատարիմ վարձկան ահաբեկիչներից, մաքրեց այն տարածքը, որտեղ Իսրայելը կարողացավ հեշտությամբ առաջ շարժվել: Ռազմավարական ընկալման ցածր մակարդակի պատճառով Անկարան կարծում էր, որ կարող է Իսրայելին օգտագործել որպես Իրանի վրա ճնշման լծակ՝ չզիտակցելով, որ Իսրայելը և Թուրքիային, և Իրանին դիտարկում է որպես իսլամական աշխարհում քաղաքակրթական և ռազմավարական մրցակիցների՝ ձգտելով միաժամանակ թուլացնել երկու տարածաշրջանային տերություններին:

Այս սխալ գնահատականի արդյունքը Թուրքիայի և նրա դաշնակիցների համար ռազմավարական աղետն էր, որն արտահայտվեց հետևյալ կերպ.

- Սիրիայի վերածում իսրայելական ազդեցության գոտու. թուլացնելով Սիրիայի ազգային ինքնիշխանությունը՝ Թուրքիան փաստորեն այդ երկիրը վերածել է *«իսրայելական խաղաղապարակի»*: Օգտվելով Թուրքիայի ստեղծած անվտանգության դատարկությունից՝ իսրայելական բանակը, որն ավելի վաղ մտահոգված էր Սիրիայում Իրանի և «Հեզբոլլահի» ազդեցությամբ, ակտիվացրել է ավիահարվածները և ցամաքային գործողությունները դեպի սիրիական տարածքի խորքը՝ գրավելով նաև Սիրիայի հարավային մասերը: Այս իրավիճակը կարելի է բնութագրել որպես *«Նեղոսից մինչև Եփրատ տարածք բռնագավթելու Իսրայելի վաղեմի ձգտման իրականացում»*՝ իր նպատակների համար օգտագործելով Թուրքիայի սխալ քաղաքականությունը:

- Լիբանանի թուլացում. Լիբանանում «Հրզբոլլահը», որպես *«Դիմադրության առանցքի»* ամենահզոր ուժ, ավանդաբար Սիրիայի կողմից համարվում էր նրա *«ռազմավարական խորքը»* և *«լոգիստիկ կամուրջը»*: Թուրքիայի հակասիրիական և հակաիրանական քաղաքականությունը չափազանց խոցելի դարձրեց այդ երթուղին: Իրանցի փորձագետների պնդմամբ՝ *«Էրդողանն ու Ֆիդանը, փաստորեն, Լիբանանն անպաշտպան են թողել իսրայելական հարձակումների դեմ»*: Լիբանանի դեմ Իսրայելի հետևողական պատերազմների ընթացքում, թուրքական միջամտությամբ պայմանավորված, սիրիական միջանցքի քայքայումն էապես դժվարացրել է «Հրզբոլլահի» վերականգնումն ու նյութատեխնիկական ապահովումը: Դա հանգեցրել է Իսրայելի հյուսիսային սահմաններին ուժերի ռազմավարական հավասարակշռության տեղաշարժի՝ հոգուտ Թեյ Ավիլի, ինչը դյուրացրել է Լիբանանին իսրայելական ավիահարվածների իրականացումը և դիմադրության հրամանատարների ոչնչացման գործողությունները:

Մակայն Սիրիայում Թուրքիայի հակաիրանական քաղաքականությունը վնաս է հասցրել ոչ միայն Իրանին և Լիբանանին, այն նաև Իսրայելի ռազմավարական ծուղակի մեջ է գցել հենց Անկարային: Իրանցի փորձագետները նշում են, որ Թուրքիան այժմ Սիրիայի հյուսիսում Իսրայելի հետ անմիջական առճակատման մեջ է: Իսրայելը, որը Թուրքիային դիտարկում է որպես հավակնոտ մրցակցի իսլամական աշխարհում, առաջ է շարժվում դեպի Սիրիայի խորքը և միաժամանակ աջակցում քրդական խմբավորումներին, ինչն էապես սահմանափակում է Անկարայի ազդեցության ոլորտը և նույնիսկ սպառնում նրա ռազմական շահերին: Թուրքիան, որը ժամանակին միջամտում էր սիրիական ճգնաժամին՝ Իրանի դեմ իսրայելական խաղաքարտ խաղալու հույսով, այսօր ինքն է բախվում Սիրիայում իսրայելական ծավալապաշտության հետ: Միջազգային փորձագետների կարծիքով, այս իրավիճակը Ռ. Թ. Էրդոհանի և Հ. Ֆիդանի կողմից միջազգային համակարգի օրենքների և Իսրայելի իրական մտադրությունների ընկալման ցածր մակարդակի արդյունք է: Արդյունքում նրանց քաղաքականությունը վնաս հասցրեց հենց Թուրքիային, և այդ կորուստները փոխհատուցելու համար արդեն շատ ուշ է: Թուրքիան այժմ բախվում է Սիրիայում կուտակված ճգնաժամերի՝ թուրքական բռնազավթման նկատմամբ արաբ բնակչության աճող թշնամանքի, ԱՄՆ-ի և Իսրայելի հովանու ներքո Սիրիայի քրդերի ուժեղացման, Թուրքիայի ներսում փախստականների սիրիական ճգնաժամի և միջազգային մեկուսացման աճի հետ: Այլ կերպ ասած, Անկարան նախկին վարչապետ Ահմեդ Նավութոզլուի ենթադրյալ «ռազմավարական խորությունը» սեփական ձեռքերով վերածել է «ռազմավարական ճահճի»:

Սիրիայում Թուրքիայի քաղաքականության ամենաքիչ ուսումնասիրված, բայց չափազանց կարևոր ասպեկտներից մեկը նրա աջակցությունն է Իրանի ուղղությամբ Իսրայելի և ամերիկյան ավիահարվածներին: Սիրիայի օդային տարածքի նկատմամբ Թուրքիայի վերահսկողությունը և նրա ուժերի ներկայությունը Իսրայելի կողմից Սիրիայի ռազմական ենթակառուցվածքների ոչնչացման համապատկերում, ըստ էության, ապահով միջանցք են ստեղծել իսրայելական և ամերիկյան ռազմական ինքնաթիռների համար: Իսրայելը, որը նախկինում ստիպված էր Հորդանանով կամ Իրաքով բարդ և ռիսկային երթուղիներ օգտագործել Սիրիայի խորքում կամ Իրանի սահմանների մոտ թիրախներին հարվածելու համար, այժմ կարող է ավելի մեծ վստահությամբ օգտագործել Սիրիայի հյուսիսում ստեղծված անվտանգային դատարկությունը: Այդ հենակետը հնարավորություն է ընձեռում Իրանի սահմաններին ավելի մոտենալու համար: Փաստորեն, թուլացնելով Սիրիայի հակաօդային պաշտպանությունն ու ինքնիշխանությունը, Անկարան հարված հասցրեց Իրանի պաշտպանական վահանին՝ նրա արևմտյան սահմաններին և արձակեց Իսրայելի ձեռքերն Իրանի դեմ օդային արկածախնդրությունների համար: Դա Թուրքիային անուղղակի մեղսակից դարձրեց Իրանին և «Դիմադրության առանցքի» ենթակառուցվածքներին ուղղված իսրայելական և ամերիկյան ավիահարվածներին, հարվածներ, որոնք Թուրքիան օգտագործում է որպես գործիք՝ Իրանի աշխարհաքաղաքական խեղդման իր ռազմավարությունն առաջ մղելու համար: Մակայն իր քաղաքականության մեջ սխալ

հաշվարկների պատճառով Անկարան դե ֆակտո կորցրել է այդ ռազմավարության իրականացման նկատմամբ վերահսկողությունը՝ այն զիջելով ԱՄՆ-ին և Իսրայելին:

Ի տարբերություն Թուրքիայի ագրեսիվ և ապակայունացնող քաղաքականության, Միքիայում և Լիբանանում Իրանի մոտեցումն ամբողջությամբ հիմնված է էնդոգեն՝ ներածին կայունությանն ուղղված տարածաշրջանության մոդելի վրա: Իրանցի փորձագետներն այս քաղաքականությունը բնութագրում են որպես տարածաշրջանի ազգային ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության պաշտպանություն՝ ահաբեկչության և արտաքին ու անդրտարածաշրջանային միջամտության դեմ պայքարում: Ի սկզբանե, Իրանը, խորհրդատվական աջակցություն ցուցաբերելով Բաշար Ասադի օրինական կառավարությանը և լիբանանյան դիմադրությանը, ձգտում էր պահպանել առկա քաղաքական կառուցվածքը, կանխել սահմանների ամբողջականության և կենտրոնական կառավարության հեղինակության փլուզումը Միքիայում և Լիբանանում, ինչպես նաև հակազդել տարածաշրջանում անջատողական և ահաբեկչական նախագծերին: Իրանի ռազմավարությունն ուղղված է ոչ թե *«շիական կայսրության»* ստեղծմանը, այլ անդրտարածաշրջանային միջամտության դեմ դիմադրության բլոկի ձևավորմանը և պետությունների ինքնիշխանության հարգանքի վրա հիմնված տարածաշրջանային կարգի ամրապնդմանը: Իրանցի փորձագետներն այս մոտեցումն անվանում են *«պաշտպանական ռեզիոնալիզմ»* ընդդեմ *«ագրեսիվ անդրտարածաշրջանության»* և պնդում են, որ Իրանը, ի տարբերություն Թուրքիայի, որը դիմել է բռնազավթման ու աշխարհաքաղաքական արհեստական փոփոխությունների, միշտ շեշտը դրել է Միքիայի և Լիբանանի միասնականության քաղաքական կարգավորման և պահպանման վրա: Իրանի ներածին ռեզիոնալիզմը, որը ձգտում է կայունացնել և պահպանել տարածաշրջանային պետություններն ընդդեմ Թուրքիայի կողմից պարտադրված անդրտարածաշրջանության, որը ռազմական միջամտության և բռնազավթման միջոցով տարածաշրջանը բերեց բաժանման և բացարձակ անկայունության: Փորձելով թուլացնել Իրանին՝ Թուրքիան ինքն է հայտնվել այն ծուղակում, որը պատրաստում էր ուրիշների համար:

3-7. Թուրքիայի դիրքորոշումն Իրանի հետ ԱՄՆ-ի և Իսրայելի պատերազմում. թուլացման և փլուզման տարիմաստություն

Իրանի նկատմամբ Թուրքիայի ագրեսիվ անդրտարածաշրջանային քաղաքականության բոլոր ասպեկտների շարքում Իրանի դեմ ամերիկա-իսրայելական առանցքի երկու լայնածավալ պատերազմների համատեքստում նրա դիրքորոշումը տվյալ ռազմավարության ամենաբարդ, հակասական և, միևնույն ժամանակ, ցուցադրական տարրն է: Այս սցենարում Թուրքիան ոչ թե երկրորդական խաղացող էր, այլ ԱՄՆ-ի գլխավորած հակաիրանական կոալիցիայի գլխավոր հենասյուններից մեկը: Սակայն, ի տարբերություն սովորական դաշնակցի, Անկարան պայքարում է այդ ոլորտում մահացու ռազմավարական տարիմաստության դեմ: Մի կողմից՝ Թուրքիան ձգտում է լրջորեն թուլացնել Իրանին, որպեսզի վերացնի իր քաղաքակրթական և

տարածաշրջանային մրցակցին և ամրապնդի իր գերիշխանությունը Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում: Մյուս կողմից՝ նա խորապես մտահոգված է Իրանի ապահինտեգրման և փլուզման հեռանկարով: Այս հակասությունը, որն արմատավորված է Թուրքիայի էթնիկ խոցելիության և անվտանգության խնդիրների մեջ, որոշում է Անկարայի «կարմիր գիծը» հիմնված ոչ թե Իրանին դիմակայելու, այլ այդ դիմակայության ծավալների և հետևանքների վրա: Այլ կերպ ասած՝ թուրքական ղեկավարությունը շահագրգռված է թուլացած, բայց տարածքային առումով ամբողջական Իրանի պահպանմամբ:

Իրանի և ամերիկա-իսրայելական առանցքի միջև լայնածավալ ռազմական հակամարտության դեպքում Թուրքիայի՝ որպես տվյալ կոալիցիայի լոգիստիկ և հետախուզական ստորաբաժանման դերը, իրանցի մի շարք փորձագետների կարծիքով, զգալիորեն դուրս է եկել չեզոք հարևանի դերի շրջանակներից: ԻԻՀ դեմ ԱՄՆ-ի և Իսրայելի պատերազմում Թուրքիայի դիրքորոշման և գործողությունների վերլուծությունն ուժեղացրել է ագրեսորների հետ Թուրքիայի համագործակցության 3 հիմնական ուղղությունների վերաբերյալ իրանցի փորձագետների ենթադրությունները:

- Թուրքիան, որն ունի բազմաթիվ ավիակայաններ, ներառյալ «Ինջիրլիք» ավիակայանը (որտեղ տեղակայված են ամերիկյան կործանիչներ և մարտավարական միջուկային զենքեր), ինչպես նաև ավելի արևելյան կայաններ, ինչպիսիք են Բաթմանը և Դիարբեքիրը, կարող է ծառայել որպես հիմնական հարթակ իրանական տարածքի խորքում ավիահարվածների համար: Սա զգալիորեն կնվազեցնի հարվածային ռազմական ինքնաթիռների թռիչքի ժամանակը դեպի հյուսիս-արևմուտքում, արևմուտքում և նույնիսկ Իրանի կենտրոնում գտնվող կարևոր թիրախներ՝ մեծացնելով հանկարծակի և հետևողական հարձակումներ կատարելու հնարավորությունները: «Քյուրեջիք» ռադիոտեղորոշիչ կայանը նույնպես համարվում է «ՆԱՏՕ-ի աչքերը» իրանական հրթիռների արձակումներին հետևելու և իսրայելական ու ամերիկյան զորքերին վաղօրոք նախազգուշացում տալու համար:

- Թուրքիայի Ազգային հետախուզական կազմակերպությունը (MIT), հաշվի առնելով իրանական զավառներում ադրբեջանական և քրդական բնակչության հետ գործակալների ներդրման և կապերի հաստատման բազմամյա աշխատանքը (Բաժիններ 3-5 և 3-8), ի վիճակի է հանդես գալ որպես գործակալական հետախուզության (HUMINT) կենսական աղբյուր՝ թիրախները բացահայտելու, վնասները գնահատելու և նույնիսկ Իրանի ներսում ներթափանցման գործողությունները ղեկավարելու համար: Վերջին տարիներին MIT-ի սերտ համագործակցությունը Մոսկվայի և ԿՀՎ-ի հետ Իրանի կրիտիկական ենթակառուցվածքների մասին տեղեկատվության հավաքագրման և գործակալական ցանցերի ստեղծման հարցերում լուրջ քննադատության է ենթարկվել իրանցի փորձագետների կողմից: Թուրքիան կարող է նաև հատուկ ստորաբաժանումներ ներդնել Իրանի հետ իր երկարացված սահմաններով՝ Իրանի ռազմավարական նշանակության օբյեկտների դեմ ներթափանցումներ իրականացնելու համար:

- Իրանի էներգետիկ և ռազմական ենթակառուցվածքների թուլացումից օգուտների քաղումը. Թուրքիայի գլխավոր ռազմավարությունը ոչ թե մասնակցությունն է իրանական ենթակառուցվածքների ոչնչացմանը, այլ տարածաշրջանային մրցակցության մեջ Իրանի հնարավորությունների նպատակային և մտածված թուլացումը: Այս տեսանկյունից Անկարան շահագրգռված է ոչ թե Իրանի լիակատար կործանմամբ կամ փլուզմամբ, այլ նրա ռազմաքաղաքական և տնտեսական ներուժի նվազմամբ: Թուրքիան կարող է օգուտ քաղել այլ դերակատարների, առաջին հերթին՝ ԱՄՆ-ի և Իսրայելի կողմից Իրանին հասցված վնասից, եթե նրա հիմնական տնտեսական և ռազմական զարկերակները (օրինակ, նավթավերամշակման գործարանները, արտահանման պահեստարանները, էլեկտրակայանները, անօդաչու թռչող սարքերի և հրթիռների արտադրության գործարանները, ինչպես նաև ԻՀՊԿ-ի և կանոնավոր բանակի հրամանատարական կենտրոնները) խոցվեն: Իրադարձությունների նման զարգացման արդյունքում Իրանի կարգավիճակը նվազում է մինչև երկրորդ էշելոնի տարածաշրջանային տերության մակարդակ, որն այլևս ի վիճակի չէ մրցակցել Թուրքիայի հետ Կովկասում, Միդիայում և Իրաքում: Նման սցենարը համարվում է Իրանի աշխարհաքաղաքական խեղդման ռազմավարության եզրափակիչ փուլը, որի ժամանակ տարանցիկ և տնտեսական շրջապատից հետո (Բաժին 3-9) վերջին ռազմական հարվածը հասցվում է Իրանին կաթվածահար անելու համար:

Հենց այստեղ է դրսևորվում Թուրքիայի ռազմավարության ներքին հակասությունը: Անկարան, ձգտելով թուլացնել Իրանին, խորապես մտահոգված է նրա ապաինտեգրման և փլուզման հեռանկարով: Սա Թուրքիայի համար ամենակարևոր ռազմավարական սահմանափակումն է Իրանի նկատմամբ, և կարելի է նշել նման մտահոգության երկու հիմնական պատճառ.

- Մտավախություններ Իրանի հյուսիս-արևմուտքում *«երկրորդ Իսրայելի»* ձևավորման վերաբերյալ. Իսրայելը, որը խորը ռազմավարական կապեր է պահպանում ԱդրՀ-ի հետ, վաղուց հետապնդում է Իրանը մասնատելու և նրա հյուսիս-արևմտյան սահմաններին *«երկրորդ Իսրայել»* ձևավորելու նպատակը: Փորձագետների կարծիքով՝ հնարավոր ռազմական հակամարտությունից, տնտեսական ճգնաժամից և դրան հաջորդած բողոքի ձեռնարկներից առաջացած անկայունությունը գործիք կդառնա նման սցենարի իրականացման համար: Փորձագետներն ընդգծում են, որ Թեյ Ավիլի վերահսկողության տակ գտնվող *«թուրանա-սիոնիստական»* կազմավորման ի հայտ գալը ոչ միայն կսասանի Թուրքիայի դիրքերը թուրքական աշխարհում, այլև կհանգեցնի նոր *«ռազմավարական հակառակորդի»* ի հայտ գալուն անմիջապես նրա արևելյան սահմաններին: Նման կազմավորումը, հենվելով արտաքին կառավարման ներքո արմատական պանթուրքիզմի գաղափարախոսության վրա, կարող է սկսել տարածքային պահանջներ ներկայացնել հենց Անկարային՝ էապես թուլացնելով նրա ազդեցությունը:

- Քրդական ապակայունացման ռիսկերը և Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության սպառնալիքը. երկրորդ կրիտիկական գործոնը *«քրդական հարցն»* է:

Վերլուծաբանների կարծիքով՝ Իրանի ապահինտեգրումն անխուսափելիորեն կհանգեցնի երկրի արևմուտքում և հյուսիս-արևմուտքում *«քրդական ինքնավարության կամ անկախ պետության»* ձևավորմանը: Նման սցենարը հզոր կատալիզատոր կդառնա Թուրքիայի հարավ-արևելքում քրդերի ապստամբության համար՝ իրանական քրդաբնակ գավառները վերածելով զինված հենակետի՝ հանուն *«Մեծ Քրդստանի»* գաղափարի պայքարելու համար: Անկարայի համար այս սցենարը դիտարկվում է որպես ազգային անվտանգության ամենալուրջ մարտահրավերներից մեկը: Փորձագիտական գնահատականներում նշվում է, որ Իսրայելն ու ԱՄՆ-ը պատմականորեն քրդական անջատողականությունը դիտարկում են որպես տարածաշրջանային խոշոր խաղացողների թուլացման արդյունավետ գործիք: Ունենալով անկախ հենակետ և սպառազինությունների հասանելիություն՝ իրանցի քրդերը կվերածվեին Անկարային զինված դիմադրության կիզակենտրոնի՝ վերակենդանացնելով *«Մեծ Քրդստան»* ստեղծելու ձգտումը:

Թուրքիայի ղեկավարության համար իրադարձությունների զարգացման այս տարբերակը դիտարկվում է որպես ազգային անվտանգության ամենալուրջ մարտահրավերներից մեկը: Անկարայում հստակ գիտակցում են, որ Իսրայելն ու ԱՄՆ-ը մտադիր են *«քրդական քարտեզ»* օգտագործել ինչպես Թեհրանի, այնպես էլ հենց Թուրքիայի դեմ: Իսրայելը, որը հետևողականորեն աջակցում է քրդական անջատողականությանը՝ որպես տարածաշրջանային տերությունների թուլացման գործիքի, իրանական պետականության ապահինտեգրման դեպքում ոչ միայն կօգտվի անկախ Քրդստանի ստեղծման պահից, այլև այն կվերածի Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության վրա ճնշման մշտական լծակի: Այս առումով Թուրքիան լրջորեն մտավախություն ունի, որ *«Իրանի նկատմամբ ԱՄՆ-ի և Իսրայելի վճռական հաղթանակն»* էթնիկ ապահինտեգրման հետևանքով ի վերջո կվերածվի *«Թուրքիայի սեփական պարտության»*:

Այսպիսով, Իրանի դեմ ԱՄՆ-ի և Իսրայելի պատերազմում Թուրքիայի ռազմավարական «կարմիր գիծը» ոչ թե Իրանին դիմակայելու սկզբունքն է, այլ *«Իրանի անկման ծավալների կառավարումը»*: Այս քաղաքականությունը կարելի է բնութագրել որպես *«թուլացում մինչև կրիտիկական մակարդակ, բայց ոչ մինչև պետության փլուզում»*: Անկարան շահագրգռված է, որ Իրանը բավական թուլացած գտնվի և կորցնի Կովկասում, Սիրիայում, Իրաքում և Լիբանանում մրցակցելու ունակությունը, սակայն միևնույն ժամանակ պահպանի իր քաղաքական կառուցվածքն ու տարածքային ամբողջականությունը և չվերածվի *«անջատողական պետությունների խճանկարի»*: Նման մոտեցումը *«վտանգավոր խաղ է զառիթափի եզրին»*, որը պահանջում է շատ ճշգրիտ համակարգում և վերահսկողություն պատերազմի ընթացքի և դրա հետևանքների վրա: Ուստի *«..Թուրքիան ԱՄՆ-ի հետ համաձայնության չի գալիս այդ ագրեսիվ հակաիրանական քաղաքականությունն իրականացնելու համար, քանի որ հասկանում է, որ երկրի փլուզմանը տանող «կարմիր գծի» հատումն Անկարայի համար շատ ավելի կործանարար հետևանքներ կունենա, քան Թեհրանի համար»*: Այս տարիմաստությունը կարելի է համարել որպես *«ագրեսիվ տրանստեգիոնալիզմի»*

ներքին հակասություն»: Դա տեղի է ունենում այն դեպքում, երբ գերիշխան տերությունը, գործադրելով ապակառուցողական գործիքներ, ձգտում է ստեղծել կայուն կարգ՝ հոգուտ իր սեփական շահերի, առանց գիտակցելու, որ այդ նույն ապակառուցողական գործիքները, բնականաբար, սնուցում են դժվար կառավարելի անկայունությունը, որը ժամանակի ընթացքում կվնասի նաև իրեն:

Ի տարբերություն այս բարդ և տարիմաստ ռազմավարությանը՝ Իրանը, հենվելով էնդոգեն՝ ներածին ռեգիոնալիզմի մոդելի և *«համապարփակ զսպման»* դոկտրինի վրա, արդյունավետորեն կառավարում է սպառնալիքները: Իրանի պաշտպանական ռազմավարությունը բացառապես ռազմական չէ, այլ կրում է *«բազմամակարդակ և հիբրիդային»* բնույթ, որը հիմնված է *«տարածաշրջանային կոալիցիաների ստեղծման, «Դիմադրության առանցքի» ռազմավարական խորության բարձրացման և ազգային համախմբվածության ամրապնդման վրա»*: Ամրապնդելով սեփական հրթիռային և անօդաչու կարողությունները՝ Իրանը հասկացրել է, որ ցանկացած արտաքին ագրեսիա ջախջախիչ պատասխան կստանա ամբողջ տարածաշրջանում, ներառյալ հարձակումները Մերձավոր Արևելքի երկրներում և Իսրայելում տեղակայված ամերիկյան ռազմակայանների վրա: Այդ զսպումը հիմնված է *«իր թշնամիներին անընդունելի վնաս հասցնելու Իրանի կարողության վրա»*: Ներքին ճակատում, հակառակ Անկարայի ենթադրությունների, իրանական էթնիկ խմբերի (հատկապես ադրբեջանցիների և քրդերի) կողմից ազգային համախմբվածությունն ու հայրենիքին պատմական նվիրվածությունը կարևորագույն պաշտպանական վահան կդառնան անջատողական նախագծերի դեմ: Այդ ներքին համախմբվածությունն ու միջսահմանային զսպող ուժը բարդացնում են իրավիճակը Թուրքիայի համար. Իրանի դեմ ցանկացած ռազմական արկածախնդրություն կարող է վերածվել ոչ թե *«ոյուրին հաղթանակի»*, այլ հենց Անկարայի համար *«ռազմավարական ճահճի»* սկզբի: Սա ևս մեկ անգամ բացահայտում է պարտադրված տրանսռեգիոնալիզմի մոդելի ներքին հակասությունը. մի մոդել, որը կոչված է ոչնչացնել մրցակցին, բայց, ի վերջո, վտանգելով դրա կատարողի և աջակցի գոյությունը:

3-8. Համագործակցություն և մրցակցություն քրդական հարցում. գործիքային քաղաքականություն և ապակայունացնող տարիմաստություն

Արևմտյան Ասիայում քրդական խնդիրն Իրանի և Թուրքիայի միջև փոխգործակցության ամենաբարդ ու բազմակողմանի ոլորտներից մեկն է. ոլորտ, որտեղ գոյակցում են *«սահմանափակ և մարտավարական համագործակցությունն»* ու *«խորը ռազմավարական մրցակցությունը»*: Այս գործընթացները տեղի են ունենում միաժամանակ և տարիմաստորեն: Այս երկակիությունը պատահական չէ, այլ ուղղակի արտացոլում է երկու մոդելների՝ էնդոգեն՝ ներածին ռեգիոնալիզմի և պարտադրված անդրտարածաշրջանության առճակատումը: Մի կողմից՝ երկու երկրներն էլ կիսում են ընդհանուր շահերը քրդական ինքնավարությանը կամ անկախության ընդլայնմանը հակազդելու հարցում՝ ձգտելով պաշտպանել առկա աշխարհաքաղաքական ստատուս քվոն և տարածաշրջանային պետությունների

տարածքային ամբողջականությունը: Սակայն, մյուս կողմից՝ Թուրքիան գործում է *«Իրանի աշխարհաքաղաքական խեղդման»* ռազմավարության շրջանակներում: Այս ռազմավարությունը, որը հիմնված է զուտ գործիքային և պատեհապաշտ մոտեցման վրա, թույլ է տալիս քրդական գործոնն օգտագործել Իրանի դեմ, և Անկարան նույնիսկ ակտիվորեն ձգտում է ապակայունացնել Իրանի քրդաբնակ գավառները՝ իրեն ընդդիմադիր քրդական խմբավորումներին աջակցելու միջոցով: Նման երկակի քաղաքականությունը, որը միաժամանակ ենթադրում է *«պայքար ՔԲԿ-ի դեմ»* և *«աջակցություն հակաիրանական քրդերին»*, ոչ միայն բացահայտում է թուրքական անդրտարածաշրջանային ներքին հակասությունը, այլև տարածաշրջանը *«քրդերի միջև լարվածության սրացման»* և անկայունության աճի վտանգի է ենթարկում:

Իրանը և Թուրքիան, որպես զգալի քրդական բնակչություն ունեցող երկու տարածաշրջանային տերություններ, համակարծիք են մեկ ռազմավարական սկզբունքում. նրանք վճռականորեն հակազդում են ցանկացած քրդական անջատողական նախագծի և ձգտում թույլ չտալ, որպեսզի տարածաշրջանում ստեղծվի անկախ քրդական պետություն: Այս ընդհանուր դիրքորոշումը, որը հիմնված է երկու երկրների անվտանգության և տարածքային ամբողջականության նկատառումների վրա, որոշ դեպքերում հանգեցրել է մարտավարական համագործակցության և անուղղակի համակարգման: Առավել ցայտուն օրինակ էր 2017 թ. Իրաքում Քրդստանի անկախության հանրաքվեին Իրանի և Թուրքիայի համակարգված հակազդեցությունը: Նրանք քաղաքական և տնտեսական ճնշումներ էին գործադրում, հայտարարում ռազմական գործողությունների պատրաստակամության մասին և համակարգում իրենց գործողություններն Իրաքի կենտրոնական կառավարության հետ: Նման փոխգործակցությունը մատնանշում էր երկու երկրների միջև *«անվտանգության շահերի ժամանակավոր համընկնումը»* և հիմնված էր *«տարածաշրջանային պետությունների ազգային ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության սկզբունքի պաշտպանության»* գաղափարի վրա, ինչն Իրանի էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանության հիմնարար սկզբունքն է: Իրանցի փորձագետների կարծիքով՝ այս համաձայնագիրն *«անջատողական սպառնալիքի ընդհանուր ընկալման բնական արդյունք էր»*: Սակայն տվյալ կոնսենսուսը չպետք է իրենով ստվերի երկու երկրների միջև խորը մրցակցությունը քրդական խնդրի այլ ասպեկտներում:

Եթե քրդական հարցի վերաբերյալ իրանական ռազմավարությունը հենվում է էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանության վրա, որն ուղղված է *«ազգային ինքնիշխանության սահմաններում քաղաքացիների իրավունքների կայունացմանն ու պահպանմանը»*, ապա թուրքական ուղեգիծը բնութագրվում է որպես բացառապես *«գործիքային, ընտրովի և պատեհապաշտ»*: Թուրքիան, որը որպես *«իր ազգային անվտանգության գլխավոր սպառնալիք»* է դիտարկում ՔԲԿ-ի հետ կապված քրդական շարժումներն իր իսկ տարածքում, ինչպես նաև Հյուսիսային Իրաքում և Սիրիայում, միաժամանակ քրդական մյուս խմբերին օգտագործում է որպես Իրանի *«ճնշման լծակ և ապակայունացման գործիք»*: Իրանցի որոշ փորձագետներ այս երկակի քաղաքականությունն անվանում են *«Անկարայի*

ռազմավարական երեսպաշտություն» և կարծում, որ Թուրքիան, դաժանորեն ճնշելով Ժողովրդական ինքնապաշտպանության ջոկատներին (ԺԻՁ–YPG) և Քրդստանի բանվորական կուսակցությանը (ՔԲԿ–PKK) Սիրիայում, միաժամանակ ֆինանսական, նյութատեխնիկական և հետախուզական աջակցություն է ցուցաբերում որոշ հակաիրանական քրդական խմբավորումների, որոնք տեղակայված են թուրքական բռնազավթման ներքո գտնվող շրջաններում կամ Իրաքյան Քրդստանի հարակից շրջաններում: Այդ կառույցները, որոնք հիմնականում կազմված են իրանական քրդական ընդդիմադիր կուսակցություններից, գործում են Անկարայի «պաշտպանական հովանու» ներքո: Օգտվելով Իրաքյան Քրդստանի պայմաններում ավելի հարմարավետ գործելու հնարավորությունից՝ նրանք իրականացնում են հետախուզություն և քարոզչություն, իսկ երբեմն էլ՝ ներթափանցման գործողություններ Իրանի դեմ: Նման քաղաքականության միջոցով Անկարան, փաստորեն, ապակայունացնում է իրանական քրդական շրջանները, ինչը լիովին համապատասխանում է Թեհրանի աշխարհաքաղաքական թուլացման ուղեգծին և ակնհայտորեն հակասում անջատողականության դեմ պայքարում Իրանի հետ համագործակցության մասին նրա հայտարարություններին:

Նման վարքագիծը կարելի է վերլուծել «շրջափակման և աշխարհաքաղաքական խեղդման» ընդհանուր ռազմավարության շրջանակներում: Աջակցելով հարևան երկրների հակաիրանական քրդերին՝ Թուրքիան ձգտում է «Թեհրանի դեմ նոր ներքին ճակատ բացել» և «Իրանի ուշադրությունը ծանրաբեռնել նրա արևմտյան սահմաններին առկա անվտանգության հարցերով»: Թուրքիայի նպատակն է «անվտանգության խրոնիկական ճգնաժամ» ստեղծել Իրանի քրդական զավառներում, որպեսզի թուլացնի Թեհրանի ռազմական, հետախուզական և տնտեսական ներուժն ու նվազեցնի ԻԻՀ կենտրոնացումը մրցակցության այլ ճակատներում, հատկապես Կովկասում և Սիրիայում: Փաստորեն, հակաիրանական քրդերին ցուցաբերվող թուրքական աջակցությունն «Իրանի աշխարհաքաղաքական խեղդման հանելուկի կարևոր մասն է»՝ օրգանապես լրացնելով հյուսիսից (Կովկաս), արևմուտքից (Սիրիա և Լիբանան) և հարավից (Պարսից ծոց) նրա վրա գործադրվող ճնշումները:

Սակայն Թուրքիայի այս գործիքային քաղաքականությունը հիմնարար և շատ վտանգավոր հակասություն է պարունակում: Իրանցի փորձագետների կարծիքով՝ «Թուրքիան, մի կողմից, բոլոր ուժերով պայքարում է քրդական շարժման դեմ Թուրքիայում, Իրաքում և Սիրիայում և այն սպառնալիք է համարում իր գոյության համար, բայց մյուս կողմից՝ ամրապնդելով և զինելով հակաիրանական քրդական խմբավորումները բոլոր երեք երկրներում, վառում է նույն կրակը, որը վաղ թե ուշ կվառի հենց իրեն»: Աջակցելով հակաիրանական քրդերին և նպաստելով ՔԲԿ-ի որոշ տարրերի հոսքին դեպի իր իրանական թեր՝ Քրդստանի ազատ կյանքի կուսակցություն (ՔԱԿԿ–PJAK), Թուրքիան մեծացնում է քրդերի ռազմական և հետախուզական փորձն ու հնարավորությունները: Այդ ներուժը կարող է հեշտությամբ հատել սահմանները և հետագայում օգտագործվել հենց ՔԲԿ-ի կամ Թուրքիայի դեմ հանդես եկող քրդական այլ խմբավորումների կողմից:

Անդրադառնալով տարածաշրջանում էթնիկ շարժընթացին՝ իրանցի փորձագետները նախագրուշացնում են, որ *«քրդական շարժումը միաձույլ երևույթ չէ, սակայն նրա էթնիկական և գաղափարական համերաշխության ցանցերն այնպիսին են, որ քրդական շրջանների մի մասի ապակայունացումն անխուսափելիորեն տարածվում է մյուս մասերի վրա, և Թուրքիան չի կարողանա այդ հրդեհը պահել Իրանի սահմաններում»*։

Այլ կերպ ասած, վարելով նման քաղաքականություն, Անկարան *«լուցկու հետ է խաղում վառողի պահեստում»*։ Թեև Իրանի փլուզմանը Թուրքիայի հակազդեցության զլխավոր պատճառներից մեկը հենց *«Իրանի արևմուտքում անկախ Քրդստանի ձևավորման հետ կապված մտավախություններն են»*, հակաիրանական քրդերին աջակցելու Անկարայի ներկայիս քաղաքականությունը, փաստորեն, այն ծառի սերմերն է ցանում, որի թունավոր պտուղներից Թուրքիան վախենում է, քանի որ դա կարող է ոգեշնչել և արմատականացնել Թուրքիայի քրդերին։ Այս հակասությունը բացահայտում է Թուրքիայի կողմից պարտադրված ռեզիդենսալիզմի ապակառուցողական բնույթը, մի մոդել, որը մրցակցին թուլացնելու համար դիմում է ապակայունացնող գործիքների, որոնց հետևանքներն, ի վերջո, ի վիճակի չի լինի վերահսկել։

Ի տարբերություն թուրքական այս գործիքային և հակասական մոտեցման, քրդերի նկատմամբ Իրանի քաղաքականությունն ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ տարածաշրջանում, հիմնված է ներածին ռեզիդենսալիզմի մոդելի և *«կայունացման, քաղաքացիական իրավունքների հարգման և արտաքին միջամտությանը հակազդման»* սկզբունքների վրա։ Այս մոտեցումը կարելի է անվանել *«ճգնաժամային կառավարում միանմանության և մասնակցության միջոցով»*։ Պատմականորեն Իրանը քրդերին դիտարկել է ոչ թե որպես *«անվտանգության սպառնալիք»*, այլ որպես իրանական ազգի իրական և անբաժանելի մաս։ Իրականացնելով հավասարակշռված զարգացման, քաղաքական մասնակցության (քրդերի լայն ներկայությունը խորհրդարանում, կառավարությունում, դատական, ռազմական և ուժային կառույցներում) և մշակութային ու լեզվական իրավունքների ճանաչման քաղաքականություն՝ Իրանը ձգտում է առավելագույն ինտեգրմանը և էթնիկ հակասությունների նվազեցմանը։ Հետևաբար, ի տարբերություն թուրքական էթնիկական ձեռնածության նախագծերի, իրանական մոդելը հիմնված է պատմական համակեցության և բազմաշերտ ազգային ինքնության վրա, որտեղ էթնիկ և ազգային ինքնությունները ոչ թե հակադրվում են միմյանց, այլ կազմում ազգային ինքնության մաս։

Տարածաշրջանային մակարդակում Իրանը նաև հետևողականորեն աջակցում է Իրաքի և Սիրիայի ազգային ինքնիշխանությանը՝ հանդես գալով հոգուտ այդ երկրների սահմանադրությունների շրջանակներում քրդերի իրավունքների ապահովման, ինչպես նաև ցանկացած արտաքին միջամտության և անջատողականության դեմ։ Նման ուղեգիծը կարելի է բնութագրել որպես *«պատասխանատու ռեզիդենսալիզմ»*, որն ուղղված է *«փոխադարձ հարգանքի և ներտարածաշրջանային համագործակցության վրա հիմնված կայուն կարգի ստեղծմանը»*, այլ ոչ թե *«էթնիկ տարածայնությունների գործիքային»*

շահագործմանը՝ հանուն մրցակիցների թուլացման»: Երկարաժամկետ հեռանկարում նման մոտեցումն ավելի «կայունացնող և պակաս ծախսատար» է, քան Թուրքիայի արկածախնդիր և լարվածություն առաջացնող ռազմավարությունները: Մինչ Անկարան խաղում է քրդական «կրակի» հետ, Թեհրանը, հենվելով պատմական կապերի և փոխադարձ վստահության վրա, ձգտում է չեզոքացնել այդ ներունակ սպառնալիքը և այն վերածել տարածաշրջանային միանմանության հնարավորության:

Վերջնական արդյունքում քրդական խնդիրը հանդես է գալիս որպես յուրօրինակ «լակմուսի թուղթ», որը թույլ է տալիս գնահատել տարածաշրջանային շինարարության նկատմամբ Իրանի և Թուրքիայի մոտեցումների հիմնարար տարբերությունները: Թուրքիայի կողմից առաջ քաշվող անդրտարածաշրջանային մոդելը քրդերին ընկալում է զուտ գործիքային՝ «որպես ճնշման միջոց» և «մրցակցի դիրքերը խարխլելու լծակ»: Կախված ընթացիկ մարտավարական խնդիրներից՝ դրանք կամ ճնշվում են (ինչպես ՔԲԿ-ի դեպքում), կամ խրախուսվում են (հակաիրանական խմբավորումներ): Նման անսկզբունքային և պրագմատիկ հայացքն իր բնույթով «ասպակայունացնող» է. այն հրահրում է բռնության անվերջ փուլեր՝ ժամանակ առ ժամանակ տարածաշրջանն ընկղմելով խառնաշփոթության մեջ: Ի հակադրություն դրան, իրանական էնդոգեն՝ ներածին մոտեցումը հիմնված է էթնիկ բազմակարծության ճանաչման վրա և ուղղված է ինտեգրմանը և գործակցությանը: Ձգտելով «արդարության հաստատման և համակեցության հիմքերի ամրապնդման» միջոցով «կայուն կայունացման» հասնել՝ Թեհրանը քրդական գործոնը դիտարկում է ոչ թե որպես սպառնալիքի աղբյուր, այլ որպես տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության անբաժանելի տարր: Այս հարցում Թուրքական քաղաքականության անհամապատասխանությունը հստակ ցուցանում է պարտադրված անդրտարածաշրջանության ռիսկերը՝ ռազմավարություն, որը հանուն Իրանի թուլացման զոհաբերում է համատարածաշրջանային կայունությունը:

3-9. Էներգետիկ հանգույցներ և տարանցիկ նախագծեր. Իրանի տնտեսական շրջափակումը՝ աշխարհաքաղաքական խեղդման ռազմավարության շրջանակներում

Եթե Թուրքիայի ռազմական քաղաքականությունն (Բաժիններ 3-4 և 3-7) ուղղված է Իրանի շրջափակմանը և նրա դիրքերի թուլացմանը, իսկ նրա նույնական-կրոնական քաղաքականությունն (Բաժիններ 3-2, 3-3 և 3-5) ուղղված է ծրագրային անկմանը, ապա Էներգետիկ կենտրոնի և տարանցիկ միջանցքների վերածվելու Անկարայի նախագծերը պետք է դիտարկել որպես «Իրանի աշխարհաքաղաքական խեղդման» վիթխարի ռազմավարության «աշխարհատնտեսական չափում»: Այս հարթությունը, որն արտաքուստ տնտեսական համագործակցության և տարածաշրջանային զարգացման ձև է կրում, իրականում իրականացնում է Իրանի դեմ «համապարփակ տնտեսական պատերազմի» գործիքավորումը: Նրա վերջնական նպատակն է ոչ միայն կրճատել Իրանի տարանցիկ և էներգետիկ եկամուտները, այլև «հատել երկրի կենսական կարևոր աշխարհատնտեսական զարկերակները» և այն «դեպի ծով ելք չունեցող կղզու» վերածել՝ պետություն, որը բացառված է

բոլոր հիմնական տարածաշրջանային առևտրային ու էներգետիկ միջանցքներից, որի տնտեսությունն անխուսափելիորեն թուլանում է, ինչը հանգեցնում է նրա վերածմանը կախյալ պետության, որը զուրկ է տարածաշրջանային մրցունակության ներուժից: Այս ռազմավարությունն իրենից «սողացող տնտեսական շրջափակում» է ներկայացնում, որի իրացումն իրականացվում է Վաշինգտոնի հետ լիակատար համակարգմամբ և Արևմուտքի ֆինանսական, լոգիստիկ և դիվանագիտական լծակների օգտագործմամբ: Իրեն դիրքավորելով որպես «էներգետիկ և տրանսպորտային հանգույց» Չինաստանի, Կենտրոնական Ասիայի, Կովկասի, Մերձավոր Արևելքի և Եվրոպայի միջև՝ Թուրքիան, փաստորեն, մշակել է տարածաշրջանի «միջանցքային ճարտարապետության» նոր ռազմավարություն, որի կենտրոնում գտնվում է Անկարան, այլ ոչ թե Իրանը: Դրանով ավարտվում է Իրանի շրջափակման ռազմավարության հերթական փուլը: Այնուհետև քննարկվում են այս ռազմավարության իրականացման 4 հիմնական գործիքները.

3-9-1. Այսպես կոչված, «Զանգեզուրի միջանցքն» ու «Թրամփի երթուղին». Իրանի շրջափակման հուսիսային բլոկը

Այսպես կոչված, «*Զանգեզուրի միջանցքը*», որը կոչվում է նաև «*ՆԱՏՕ-ի թուրանական միջանցք*» և «*թուրքական ՆԱՏՕ*» նախագծի տարր (Բաժին 3-1) է, իրենից ներկայացնում է ոչ միայն որպես աշխարհաքաղաքական և ռազմական նախագիծ, այլև թուրքական «*հակաիրանական աշխարհատնտեսական ճարտարապետության*» հիմքը դեպի Իրանից հյուսիս: Այս միջանցքի նպատակը Բաքու–Նախիջևան–Թուրքիա ուղիղ երթուղու ստեղծումն է, որին հաջորդում է դրա երկարաձգումը դեպի արևելք՝ Կասպից ծով և Կենտրոնական Ասիա: Այս միջանցքի աշխարհատնտեսական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն ամբողջությամբ շրջանցում է «*Իրանի պատմական ուղին*» Արևելքի և Արևմուտքի միջև առևտրում, որն անցնում էր հին Մետաքսի ճանապարհով (Ostovar & Nazar, 2024, pp. 295-304): Այս կապակցությամբ, այսպես կոչված, «*Զանգեզուրի միջանցքը*» համարվում է «*Իրանի զսպմանն ուղղված տրանսպորտային միջանցքների ԱՄՆ-ի կողմից աջակցվող համակարգի համայրում*»: Այս համատեքստում «*Թրամփի ուղին*» կամ «*Միջին միջանցք*» երթուղին, որը սկսվում է ՉԺՀ-ից և Կենտրոնական Ասիայից, անցնում Կասպից ծովով և Եվրոպա հասնում Կովկասով ու Թուրքիայով, մշակվել է հենց այդ նպատակով: Այս երթուղին, որը կկառուցվի ԱՄՆ-ի ակտիվ աջակցությամբ, բացառում է Իրանին աշխարհի ամենաշահութաբեր տարանցիկ ուղղություններից մեկից: Նման համակարգումը մեկնաբանվել է հետևյալ կերպ. «*Թուրքիայի և հավաքական Արևմուտքի ջանքերի միավորումը թույլ է տալիս արգելափակել Իրանի աշխարհատնտեսական ներուժը նրա հյուսիսային սահմաններում*»: Ընդհակառակը, դեպի Իրան կողմնորոշված միջանցքները, ինչպիսին է ՉԺՀ–ԻԻՀ–Եվրոպա երկաթգիծը երթուղին (որն ի վիճակի է ապահովել ապրանքների ավելի արագ և տնտեսապես շահավետ առաքում դեպի Եվրոպա), բխվում են քաղաքական և լոգիստիկ խոչընդոտների՝ այս անդրազգային մրցակցության և Թուրքիայի կողմից համագործակցության բացակայության պատճառով:

3-9-2. Իրաքա-թուրքական միջանցք («Ձարգացման ճանապարհ») և Թուրքիա-Սաուդյան Արաբիա երկաթուղու վերածնունդ. արևմտյան և հարավային դարպասներ

Հյուսիսային ուղղության շրջափակմանը զուգահեռ Թուրքիան լրացուցիչ նախագծեր է իրականացնում արևմուտքից և հարավ-արևմուտքից Իրանը շրջափակելու ուղղությամբ: Դրանցից ամենակարևորը *«Իրաքա-թուրքական միջանցքն»* է, որը հայտնի է որպես *«Ձարգացման ճանապարհ»* և որը Թուրքիայի ու մի շարք արաբական պետությունների լայնածավալ ներդրումների շնորհիվ երկաթգծի և ավտոմոբիլային ճանապարհի միջոցով Իրաքի հարավում գտնվող Բասրա նավահանգիստը կմիացնի Միջերկրական ծովի թուրքական նավահանգիստներին: Դոկտոր Ահմադ Քալեմին այս նախագիծը դիտարկում է որպես *«Իրանի աշխարհատնտեսական մեկուսացման ավելի մեծ ծրագրի մաս»* և պնդում, որ այն ուղղված է Իրանի Չափահար նավահանգստի ու դեպի Իրաք և Սիրիա տարանցիկ երթուղիների հետ ուղղակի մրցակցությանը: Այս միջանցքի կառուցման ավարտից հետո Հնդկաստանից, Չինաստանից և Պարսից ծոցից ապրանքները ծովով կհասցվեն Բասրա, այնուհետև Թուրքիայի տարածքով՝ Եվրոպա, շրջանցելով իրանական տարածքը: Այսպիսով, տվյալ նախագիծը դիտարկվում է նաև որպես *«Իրանի տնտեսական շրջանցում հարավից»*:

Տվյալ նախագծի հետ մեկտեղ՝ Անկարայի օրակարգում առկա է նաև պատմական թուրք-սաուդյան երկաթուղու վերածննդի ծրագիրը, որը Օսմանյան կայսրության ժամանակ եղել է Հիջազի երկաթուղու մի մասը: Թուրքիան Սաուդյան Արաբիային Սիրիայի և Հորդանանի տարածքով կապող այս մայրուղին շինարարության ավարտի դեպքում կփակի Իրանի շրջափակման *«հարավային օղակը»* և կստեղծի տրանսպորտային միջանցք, որը կմրցակցի Իրան-Իրաք-Սիրիա երթուղու հետ: Միջանցքների այս ցանցը կարելի է բնութագրել որպես *«հակաիրանական տնտեսական գոտի»*, որն Իրանին աշխարհատնտեսական շրջափակման է ենթարկում 4 ուղղություններից՝ հյուսիսային, արևմտյան, հարավ-արևմտյան և հարավային: Հաստուկ նշանակություն տալով այդ երկաթուղային երթուղու վերածննդին՝ Թուրքիան ակտիվացրել է իր ջանքերը, հասկապես Հորմուզի նեղուցում ԱՄՆ-ԻԻՀ հակամարտության ժամանակ: Հասկանալի է նաև, որ թուրքական ԶԼՄ-ներում և, այսպես կոչված, *«Ձանգեզուրի միջանցքի»* ստեղծմանը նվիրված Թուրքիայի պաշտոնյաների խոսքում թուրք-սաուդյան երկաթուղին ուղղակիորեն բնորոշվում է որպես Հորմուզի նեղուցը շրջանցելու մեխանիզմ:

3-9-3. Կատարի գազի արտահանումը Եվրոպա Սիրիայի տարածքով. Իրանի բացառումը եվրոպական էներգետիկ հաշվեկշռից

Էներգետիկան Իրանի և Թուրքիայի միջև աշխարհատնտեսական մրցակցության կարևորագույն ուղղություններից է: Թուրքիան, ձգտելով դառնալ *«եվրոպական էներգետիկ հանգույց»* և այլընտրանք ՌԴ-ին և ԻԻՀ-ին, Ասադի կառավարության տապալումից հետո լրջորեն զբաղվեց *«Սիրիայի տարածքով կատարական գազի արտահանումը Եվրոպա»* նախագծով: Տվյալ նախագիծը դիտարկվում է որպես *«առավել վտանգավոր սպառնալիք Իրանի էներգետիկ դիրքին»*: Ծրագրի համաձայն՝ Կատարի գազը (որն աշխարհում ամենամեծ

պաշարներն ունի Ռուսաստանից և Իրանից հետո) խողովակաշարով Սաուդյան Արաբիայով, Հորդանանով և Սիրիայով կտեղափոխվի Թուրքիա, իսկ այնտեղից՝ Եվրոպական շուկաներ: Այս մտահղացումը դիտարկվում է որպես *«Թուրքիայի կողմից Սիրիայում Իրանի աշխարհաքաղաքական ժառանգությունը զավթելու և այն սեփական շահերի համար էներգետիկ միջանցքի վերածելու փորձ»*: Իրացման դեպքում այդ խողովակաշարը կարող է Եվրոպական շուկայում ամբողջությամբ փոխարինել իրանական գազին՝ ԻԻՀ-ին ոչ միայն զրկելով կենսական եկամտի աղբյուրից, այլև զգալիորեն նվազեցնելով Թեհրանի աշխարհաքաղաքական ազդեցությունը: Այս առումով նախագիծը դիտարկվում է որպես սիրիական հակամարտությանը Թուրքիայի միջամտության և Բաշար Ասադին տապալելու նրա ջանքերի առանցքային գործոններից մեկը, քանի որ խողովակաշարի անցկացման թույլտվություն կարող էր տալ միայն թուրքական ազդեցության տակ գտնվող Սիրիան:

3-9-4. Իրանական երկաթուղու՝ թուրքական ցանցի հետ կապի բացակայությունը. Իրանի թուլացման թաքնված մեխանիզմը

Թվարկված բոլոր խոշոր նախագծերի շարքում, թերևս, ոչ մեկն այնքան հստակ չի բացահայտում տարանցման ոլորտում Անկարայի հակաիրանական քաղաքականությունը, որքան *«Թուրքիայի ազգային ցանցին Իրանի երկաթուղու ինտեգրման բացակայությունը»*: Այս պրակտիկան Իրանի դեմ ուղղված *«լռելյայն, բայց բարձր արդյունավետ խոչընդոտ»* է:

Թուրքիան, որն սեփական երկաթուղային ցանցը միացրել է իր բոլոր արևմտյան հարևանների (Բուլղարիա և Հունաստան), հարավային հարևանների (Սիրիա և Իրաք), ինչպես նաև արևելյան հարևանների (Վրաստան և Ադրբեջան) հետ և շարունակում է զարգացնել երկաթուղային կապերը Նախիջևանի և Կենտրոնական Ասիայի հետ, առաջվա պես ձեռնպահ է մնում այդ ցանցն Իրանի ազգային երկաթուղու հետ միացնելուց: Դա տեղի է ունենում չնայած այն հանգամանքին, որ Իրանն ի վիճակի է շատ ավելի կարճ, անվտանգ և տնտեսապես շահավետ երթուղի առաջարկել Չինաստանից և Կենտրոնական Ասիայից Եվրոպա ապրանքներ տեղափոխելու համար:

Տվյալ պրակտիկան *«լիովին համապատասխանեցվել է Իրանի տնտեսական թուլացման ԱՄՆ-ի անդրտարածաշրջանային քաղաքականությանը»*, իսկ դրա նպատակն է թույլ չտալ Իրանի, որպես *«խոշոր և անփոխարինելի տարանցիկ ուղու»*, ամրագրումը միջազգային առևտրի համակարգում: Այն պայմաններում, երբ միջանցքներն իշխանության կարևորագույն զարկերակներն են, խոշոր ցանցերին միանալը նշանակում է պետության աշխարհաքաղաքական կշռի, նրա տնտեսական անվտանգության ամրապնդում և բանակցային հնարավորությունների ընդլայնում: Միննույն ժամանակ, Թուրքիան իր գերիշխանական հայացքներով շահագրգռված չէ, որ Իրանն օգտվի նման առավելություններից: Հետևաբար, այս քաղաքականությունը *«տարածաշրջանային միջանցքների վերահսկողությունը մենաշնորհելու Թուրքիայի ջանքերի մի մասն է»*, որն Արևմուտքի աջակցությամբ նվաստացնում է Իրանին:

3-9-5. Իրանի էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանացումը. «Հյուսիս-Հարավ» միջանցք և տնտեսական դիմադրություն

Ի դեմս լայնածավալ աշխարհատնտեսական միջավայրի, Իրանի ռազմավարությունը, որը հիմնված է էնդոգեն՝ ներածին տարածաշրջանության մոդելի վրա, կենտրոնանում է «տարանցիկ երթուղիների բազմազանացման» և «Արևելքի հետ համագործակցության խորացման» վրա: Մի շարք փորձագետներ այս ուղեգիծն անվանել են «Դիմադրության առանցքի միջանցքների ցանց ստեղծելու» ռազմավարություն: Այս հայեցակարգի առանցքային տարրը «Հյուսիս-Հարավ» միջազգային տրանսպորտային միջանցքն է («Հյուսիս-Հարավ» ՄՏԿ/ INSTC), որը ՌԴ-ի միջոցով Իրանը կապում է Հյուսիսային Եվրոպայի հետ, իսկ Չաբահար և Բանդար Աբբաս նավահանգիստների միջոցով՝ Հարավային Ասիայի և Աֆրիկայի միջազգային ջրերի ու շուկաների հետ:

Տվյալ միջանցքը, որի առանցքային մասնակիցներն են Իրանը, Ռուսաստանն ու Հնդկաստանը, հանդես է գալիս որպես ուղղակի այլընտրանք և մրցակից Արևմուտքի կողմից աջակցվող երթուղիներին (օրինակ, «Միջին միջանցքը» և «Թրամփի ուղին») ու գործում է Թուրքիայի կամ Արևմուտքի վերահսկողության տակ գտնվող ուղիներից անկախ: Այս ռազմավարության մյուս բաղադրիչներն են Չաբահար նավահանգստի զարգացումը՝ որպես Իրանի «ոսկե դարպաս» դեպի արևելք, ինչպես նաև ներդրումներն Արևելք-Արևմուտք երկաթուղային ուղղություններում, ներառյալ Հաֆ-Հերաթ երկաթուղին և Արևելյան միջանցքով դեպի Չինաստան ելքի երթուղիները:

Հենվելով իր «եզակի աշխարհագրական դիրքի» և «15 պետությունների հետ հարևանության» վրա, Իրանն ունի տարածաշրջանի գլխավոր տարանցիկ հանգույցը դառնալու ներուժ՝ այն պայմանով, որ ակտիվ դիվանագիտության և ենթակառուցվածքային ներդրումների միջոցով կարողանա չեզոքացնել թուրքական շրջափակման նախագծերը, որոնք իրականացվում են ի շահ ԱՄՆ-ի: Այս միջանցքային դիմակայությունը դուրս է գալիս գուտ տնտեսական մրցակցության շրջանակներից և իրենից ներկայացնում է երկու աշխարհատնտեսական կարգերի պայքար՝ պարտադրված թուրք-արևմտյան կարգ, որը ձգտում է «մենաշնորհի և շրջափակման» ընդդեմ Իրանի էնդոգեն՝ ներածին կարգի, որը կենտրոնացած է բոլոր հարևան պետությունների և անկախ Արևելյան տերությունների հետ «հավասարակշռված փոխգործակցության և կապվածության» վրա: Այս ճակատամարտում Իրանի տնտեսական կայունությունը և այլընտրանքային երթուղիներ ստեղծելու նրա կարողությունը կդառնան նրա աշխարհաքաղաքական գոյատևման կարևորագույն քննությունը:

4. Եզրակացություն և առաջարկություններ. մրցակցությունից այն կողմ՝ դեպի էնդոգեն՝ ներածին և հավասարակշռված տարածաշրջանային կարգ տանող ճանապարհ

Կառուցողական տարածաշրջանության պրիզմայի միջոցով Հարավային Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում Իրանի ու Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության համեմատական

վերլուծությունը ցույց է տալիս տարածաշրջանային կառուցվածքի երկու հակադիր և հակասական մոդելների հստակ պատկերը: Այս երկու մոդելները տարբերվում են ոչ միայն կիրառվող գործիքակազմով կամ մարտավարական առաջնահերթություններով, այլև իրենց գոյաբանական հիմքերով, օրինականության աղբյուրներով և վերջնական հորիզոններով:

Իրանը տարածաշրջանը դիտարկում է որպես «*քաղաքակրթական և ինքնության էնդոգեն ներածին ոլորտ*», տարածք, որտեղ մշակութային, լեզվական, կրոնական և պատմական խորը կապերը բնական նախադրյալներ են ստեղծում հոգեհարազատ ու հավասարեցված երկրների մերձեցման և դաշինքի ձևավորման համար: Այս ռեգիոնալիզմը, որն արմատավորված է տվյալ աշխարհաքաղաքական մակերևույթի ժողովուրդների «*պատմական «ես»*»-ի և «*հավաքական հիշողության*» մեջ, հենվում է «*զսպող, հավասարակշռող և կայունությանն ուղղված*» մոտեցման վրա: Նման ուղեգիծն ուղղված է ոչ թե գերիշխանության հաստատմանը, այլ փոխադարձ հարգանքի և ընդհանուր շահերի հիման վրա «*սպառնալիքների հավաքական կառավարմանը*», «*պետությունների ազգային ինքնիշխանության պահպանմանը*» և «*ներտարածաշրջանային համագործակցության զարգացմանը*»: Այս հոլովությամբ անվտանգությունը «*տարածաշրջանային հանրային բարիք*» է, որը պետք է ապահովվի հենց տարածաշրջանային դերակատարների կողմից վստահության ամրապնդման և ինքնությունների մերձեցման, այլ ոչ թե միջամտական անդրտարածաշրջանային տերությունների հետ դաշինքների միջոցով:

Իրան հակառակ թուրքիան ընտրություն կատարեց հոգուտ «*պարտադրված և գերիշխան անդրտարածաշրջանության*» մոդելի: Այս սխեմայում տարածաշրջանը սահմանվում է ոչ թե որպես ընդհանուր քաղաքակրթական տարածք, այլ որպես «*պատմական հեղինակության վերականգնման դաշտ*» և «*թուրք-սունիական գերիշխանության համախմբում*»: Այս հորինովի ռեգիոնալիզմը, որն արմատավորված է նեոսոմանական և պանթուրքիստական խոսույներում և զուրկ է տեղի հասարակությունների հետ իրական ինքնությունների ընդհանրությունից, ստիպված է իր պահպանման համար հիմնվել «*անդրտարածաշրջանային ուժերի հետ ռազմավարական դաշինքների վրա*» (ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա և ՆԱՏՕ), «*ագրեսիվ կոշտ և փափուկ գործիքների օգտագործման*» և «*ասպակայունացնող նախագծերի իրականացման*» վրա: Այս մոդելն իր «*ագրեսիվ, հակահավասարակշռող և ասպակայունացնող*» մոտեցմամբ միտված է «*քաղաքակրթական մրցակիցների բացառմանը կամ զսպմանը*» (նախ և առաջ՝ Իրանի), իր օգտին «*ինքնության և կրոնական ճարտարագիտությանը*», ինչպես նաև հարկադրական և մենաշնորհային միջանցքների միջոցով Իրանի «*աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական շրջափակմանը*»:

Երկու երկրների հանգամանալի համեմատությունը 9 առանցքային ոլորտներում (կովկասյան քաղաքականություն, կրոնական ճարտարագիտություն, թուրանական ինքնության կառուցում, դեր ՆԱՏՕ-ում, միջամտություն Իրանի ադրբեջանաբնակ գավառներին, քաղաքականություն Սիրիայում և Լիբանանում, ներունակ պատերազմի վերաբերյալ դիրքորոշում, քրդական հարց, ինչպես նաև տարանցիկ և էներգետիկ նախագծեր) ակնհայտորեն հաստատում է այս հոլովությային բախումը: Այս բոլոր

ուղորտներում Թուրքիան Արևմուտքի հետ լրիվ կամ մասնակի համաձայնեցմամբ իրականացնում է «*Իրանի աշխարհաքաղաքական խեղդման*» նախագիծը՝ նպատակ ունենալով նվազեցնել Թեհրանի տարածաշրջանային մրցակցային ներուժը և ինքն իրեն հաստատել որպես անվիճելի տարածաշրջանային գերիշխան: Սակայն այս ագրեսիվ ռազմավարությունը բխվում է «*հիմնարար տարիմաստության*» հետ. Թուրքիան ցանկանում է Իրանին տեսնել թուլացած և նվաստացված, բայց միևնույն ժամանակ խուճապահար վախենում է նրա ապահինտեգրումից և անկումից: Անկարայում հասկանում են, որ նման սցենարը կհանգեցնի Իրանի հյուսիս-արևմուտքում «*երկրորդ Իսրայելի*» ի հայտ գալուն, լայնածավալ քրդական ապստամբության և Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությանն ուղղակի սպառնալիքի: Այս հակասությունը բացահայտում է պարտադրված անդրտարածաշրջանության մոդելի «*ներհատուկ սահմանափակումն ու փխրունությունը*», մի մոդել, որն ապակայունացնող գործիքների միջոցով փորձում է կայուն կարգուկանոն կառուցել, բայց փոխարենն անվերահսկելի խառնաշփոթության սերմեր է ցանում, որոնք ժամանակի ընթացքում կարող են կլանել իրեն: Ճգնաժամերը, որոնցում Թուրքիան ներգրավված է Սիրիայում, Իրաքում, Լիբիայում և Արևելյան Միջերկրական ծովում, դրա հստակ հաստատումն են:

Անդրտարածաշրջանային այս նախագծի առջև Իրանը, հենվելով Էնդոգեն՝ ներածին ռեզիոնալիզմի մոդելի վրա և ի հեճուկս հսկայական ճնշումներին, կարողացավ պաշտպանել իր գոյությունն ու շահերը «*հիբրիդային զսպման*», «*ազգային համախմբման*» և «*այլընտրանքային արևելյան կոալիցիաների*» միջոցով:

Այս մրցակցության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում անվտանգության երկրնտրանքը կարող է լուծվել ոչ թե Էկզոգեն՝ անդրածին գերիշխանական նախագծերով, այլ Էնդոգեն՝ ներածին, ինքնության վրա հիմնված և մասնակցային տարածաշրջանության ճանաչմամբ ու ամրապնդմամբ. այն ճանապարհով, որը պնդում է Իրանը: Այսօր այս հաջող պաշտպանությունը «*կայուն ռազմավարական նախաձեռնության*» վերածելու համար Իրանը պետք է անցնի ավելի ակտիվ, բազմաուղի և երկարաժամկետ քաղաքականության:

Իրանը պետք է ավելի արդյունավետ օգտագործի իր պատմական առավելությունը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում՝ այդ տարածաշրջանի պետությունների հետ վաղեմի քաղաքակրթական և ինքնորոշիչ կապերը: Կովկասյան քաղաքականությունը բացառապես Իրանի, Թուրքիայի, Ռուսաստանի, Իսրայելի և ԱՄՆ-ի շահերի ապահովման համար որպես բազմաչափ մրցակցություն որակելը ռազմավարական սխալ է: Իրանն ունի նաև հստակ գերազանցություն՝ տարածաշրջանային մշակույթի և քրիստոնեական քաղաքակրթության մեջ առանցքային դեր ունեցած Հայաստանի ու Վրաստանի ժողովուրդների հետ պատմական խորը կապերի շնորհիվ: Մասնավորապես, իրանական արմատներով տոհմերն իշխում էին Հայաստանում, Վրաստանում և Կովկասյան Ադվանքում տարածաշրջանում թյուրքական տարրի հայտնվելուց շատ առաջ: Այս դինաստիաների հետ իրանցիների պատմական խաղաղ

գոյակցության փորձն ամուր հիմք է ստեղծում, որպեսզի Իրանն արդյունավետ դեր խաղա Կովկասում՝ հավասարակշռելով Թուրքիայի և Բարայելի ազդեցությունը:

Համապատասխանաբար՝ «*Իրանյան մշակույթի*» մասին բանավեճերը պետք է դուրս գան բացառապես «*Իրանական շիական մշակույթի*» հայեցակարգի շրջանակներից: Չնայած վերջինս հանդես է գալիս որպես կենսական բաղադրիչ, այն միայն իրանական պետականության հետ կապված ավելի լայն մշակութային ժառանգության մի մասն է, որը սկիզբ է առնում արձանագրված պատմության ամենավաղ ժամանակաշրջաններից: Հին պատմությունը ընդհանուր հիմք է ստեղծում իրանցի շատ ժողովուրդների համար (օրինակ, տաջիկները, աֆղանները և քրդերը), մինչդեռ այլ ձևաչափեր կարող են արհեստականորեն կենտրոնանալ դրանց բաժանման վրա: Համեմատության համար նշենք, որ եթե Թուրքիայի «*թյուրքական քաղաքականությունը*» հենվում է «*ղեզվական մերձության*» վրա՝ տարբեր խմբերի ռասայական և կրոնական սահմանների վրա միավորելու համար, ապա իրանական հարթակը կարող է առաջարկել ավելի խորը պատմական և մշակութային կապեր:

Դրա հիման վրա, հիմնվելով սույն հետազոտության դասերի վրա և հաշվի առնելով փորձագետների կարծիքները, առաջարկվում են հետևյալ ռազմավարական առաջարկությունները՝ Իրանի ազդեցության ամրապնդման և Հայաստանի Հանրապետության հետ նրա փոխգործակցության համատեքստում Թուրքիայի ապակառուցողական անդրտարածաշրջանային մոտեցմանը հակազդելու համար:

4-1. Հայաստան. Իրանի բնական և ռազմավարական դաշնակիցը՝ Թուրքիայի ազդեցիվ ծավալումը կանգնեցնելու համար

Հայաստանը, գտնվելով Հարավային Կովկասի սրտում, «*Իրանի բնական և ռազմավարական դաշնակիցի*» բացառիկ և վճռորոշ դեր է խաղում Թուրքիայի, ԱդրՀ և ՆԱՏՕ-ի ծավալապաշտական նախագծերին հակազդելու գործում: Կառուցողական տեսանկյունից Իրանն ու Հայաստանը սոսկ երկու հարևան չեն, այլ երկու հնագույն քաղաքակրթություններ՝ համակեցության ընդհանուր պատմական փորձով և պանթուրքիզմի և գերիշխանության օսմանա-թուրքական ձգտումների ընդհանուր սպառնալիքով: Հայաստանի ապահովագրումը կամ դրա չափազանց թուլացումը ոչ միայն մարդասիրական, այլև «*աշխարհաքաղաքական աղետ*» կդառնար Իրանի համար, քանի որ դա կնշանակեր ՆԱՏՕ-ի «*թուրանական միջանցքի*» ձևավորման ավարտը, Իրանի ամբողջական շրջափակումը հյուսիսից և Թեհրանի առանցքային տրանսպորտային զարկերակներից մեկի հատումը, որն այն կապում է Կովկասի և Եվրոպայի հետ: Ըստ այդմ, Հայաստանի նկատմամբ Իրանի ռազմավարությունը պետք է արդիականացվի «*չբարձրաձայնված աջակցության*» ձևաչափից մինչև «*համապարփակ և օպերատիվ ռազմավարական դաշինք*»՝ հաշվի առնելով հետևյալ կետերը.

- Հայաստանի աշխարհաքաղաքական անվտանգության երաշխավորումը. Իրանը պետք է «*պաշտոնական դոկտրինի*» մակարդակով հայտարարի Հայաստանի

անկախությունը, ազգային ինքնիշխանությունը և տարածքային ամբողջականությունը (ներառյալ Սյունիքի մարզի պահպանումը) որպես իր «կարմիր գիծ»: Անդրտարածաշրջանային ուժերի միջամտությամբ հայկական տարածքում միջազգային սահմանների բռնի փոփոխության կամ պարտադրված միջանցքների ստեղծման ցանկացած փորձ պետք է բախվի *«ազրետրի համար վճռական և խիստ ծախսատար պատասխանի»* Իրանի կողմից: Անվտանգության այս երաշխիքը ցանկացած ռազմավարական համագործակցության անկյունաքարն է:

- Խորը տնտեսական և տարանցիկ համագործակցություն. Իրանն ու Հայաստանը պետք է օպերատիվ և ամենայն լրջությամբ զարգացնեն այլընտրանքային տրանսպորտային միջանցքները, որոնք փոխշահավետ են Թուրքիայի կողմից վերահսկվող ուղիների նկատմամբ: Իրանի, Հայաստանի և Վրաստանի տարածքով *«Պարսից ծոց–Սև ծով»* միջանցքի ձևավորման շուտափույթ ավարտը ոչ միայն կփրկի Հայաստանն աշխարհագրական մեկուսացումից, այլև այն կվերածի Իրանի և Եվրոպայի միջև *«կենսական տարանցիկ կամրջի»*՝ նվազեցնելով Թեհրանի կախվածությունը թուրքական երթուղիներից: Մեղրիի սահմանին համատեղ ազատ տնտեսական գոտու ստեղծումը և Հայաստանի էներգետիկ, ճանապարհային և երկաթուղային ենթակառուցվածքներում իրանական լայնածավալ ներդրումները կկապեն երկու երկրների տնտեսությունները և ՀՀ-ն կդարձնեն դիմացկուն Թուրքիայի և ԱդրՀ արտաքին ճնշումների նկատմամբ:

- Ռազմատեխնիկական համագործակցություն. հաշվի առնելով ԱդրՀ (Թուրքիայի և Իսրայելի կողմից աջակցվող) հարաճուն ռազմական սպառնալիքները և նրա բանակի սպառազինումը ՆԱՏՕ-ի առաջատար զենքով, Իրանն ու Հայաստանը *«համատեղ պաշտպանական համագործակցության»* կարիք ունեն՝ արդյունավետ զսպման ներուժ ստեղծելու համար: Այդ համագործակցությունը կարող է ներառել համատեղ սահմանային գորավարժություններ, հակառակորդի գորքերի տեղաշարժերի վերաբերյալ հետախուզական տվյալների փոխանակում, ինչպես նաև խորհրդատվական-տեխնիկական աջակցություն Հայաստանի պաշտպանունակության ամրապնդման համար: *«Երկկողմ պաշտպանական դաշնագրի»* ստորագրումը կամ *«տարածաշրջանային անվտանգության մեխանիզմի»* նախագծումն ԻԻՀ, ՀՀ և դիրքորոշումներով մերձավոր այլ երկրների մասնակցությամբ (մասնավորապես՝ Հնդկաստանի) կարող է փոխել Կովկասի անվտանգության երկրնտրանքը՝ հոգուտ կայունության:

- Մշակութային-քաղաքակրթական միանմանության ուժեղացում. Իրանը և Հայաստանը երկու հնագույն քաղաքակրթություններ են՝ ընդհանուր պատմական ընդդիմախոսներով (պանթյուրքիզմ): Մշակութային դիվանագիտության ամրապնդումը, մշակութային ժառանգության համատեղ գրանցումն ու պահպանումը (հատկապես այն շրջաններում, որոնք ենթարկվում են ինքնության թուրք-թուրանական հորինվածքի կողմից խեղաթյուրման սպառնալիքի), ինչպես նաև միջազգային հարթակներում փոխադարձ աջակցությունը

տարածաշրջանի իրական պատմության խեղաթուրմանը հակազդելու համար թույլ կտան խորքային, արժեքային մակարդակով հաստատութենականացնել այդ ռազմավարական դաշինքը:

Իրանը պետք է գիտակցի, որ Հայաստանի և Հարավային Կովկասի ու Կենտրոնական Ասիայի այլ երկրների հետ իր համագործակցությունն ու գործընկերությունն ընդլայնելու համար չի կարող կառչել բացառապես կրոնական ժառանգությունից: Ընդհակառակը, Հայաստանին իր կովկասյան ռազմավարության մեջ ներգրավելու համար Իրանը պետք է օգտագործի քաղաքակրթական և ինքնորոշիչ այլ ներուժ՝ գրականության, փիլիսոփայության և այլ մարդասիրական գիտությունների ոլորտներում: Այս բարդ կառուցվածքի ավելի ճշգրիտ նկարագրության համար կարելի է առաջարկել *«պատմականորեն պայմանավորված իրանակենտրոնության»* հայեցակարգը: Մինևույն ժամանակ, կրոնական կողմը պահպանում է իր նշանակությունը: Բացի հնում հայ հոգևոր կյանքի վրա իրանական հիմնարար ազդեցությունից (մասնավորապես՝ Գրիգոր Լուսավորչի դարաշրջանում), քրիստոնեական ժառանգության նկատմամբ ժամանակակից հոգատար վերաբերմունքը և Իրանում կրոնական փոքրամասնություններին տրվող ավանդական ազատությունները համոզիչ օրինակ են հանդիսանում տարածաշրջանային քաղաքականության նկատմամբ իրանական և թուրքական մոտեցումների արմատական տարբերությունների համար:

4-2. Ակտիվ միջանցքային դիվանագիտության իրականացում և աշխարհատնտեսական միջավայրի չեզոքացում

Իրանը թուրք-արևմտյան աշխարհատնտեսական շրջափակմանը պետք է պատասխանի *«հարձակվողական միջանցքային դիվանագիտությամբ»*.

- Իրանի կախվածությունը Թուրքիայի և ԱդրՀ տարանցիկ ենթակառուցվածքներից՝ ՀՀ հետ երկաթուղով միանալու համար, ռազմավարական կարևորագույն սխալ է: Դա թույլ է տալիս Անկարային և Բաքվին անհրաժեշտության դեպքում արգելափակել Իրանի մուտքը Հայաստան, ճնշում գործադրել Թեհրանի վրա և հասնել միակողմանի զիջումների: Այսպիսով, Իրանը պետք է նախաձեռնի Հայաստանի հետ երկաթուղու միջոցով ուղիղ միացման քաղաքականություն: Ավելի վաղ՝ Ռոբերտ Քոչարյանի և Մահմուդ Ահմադինեժադի նախագահության շրջանում, այդ ուղղությամբ Չինաստանի ֆինանսական աջակցությամբ պայմանավորվածություններ ձեռք բերվեցին, սակայն հետագա կառավարությունների օրոք այդ նախագծերը զարգացում չստացան:

- «Հյուսիս–Հարավ» միջանցքի (INSTC) անհապաղ իրականացում. այդ միջանցքը պետք է թողթի վրա գրված նախագծից վերածվի օպերատիվ իրականության: Ռուսաստանի, ԱդրՀ (հնարավորության դեպքում) և Հնդկաստանի հետ լոգիստիկ, մաքսային և ֆինանսաբանկային խոչընդոտների վերացումը, ինչպես նաև Ռեշտ–Աստարա և Չարահար–Չահեդան երկաթուղային գծերում լայնածավալ ներդրումները պետք է դառնան Իրանի բացարձակ առաջնահերթությունը:

- Իրանի տարածքով «Արևելք–Արևմուտք» միջանցքի զարգացումը. Իրանի երկաթուղու

միացումը Աֆղանստանին (Հաֆ-Հերաթ հատվածում), այնուհետև Չինաստանի և Կենտրոնական Ասիայի հետ կարող է այլընտրանքային երթուղի ստեղծել Արևմուտքի կողմից աջակցվող «Միջին միջանցքին», որն անցնում է Հարավային Կովկասով: Այնուամենայնիվ, այս երթուղին ավարտելու համար իրանական երկաթուղային գծերը պետք է միանան Իրաքի երկաթուղիների ցանցին, իսկ հնարավորության դեպքում՝ Թուրքիայի ցանցին:

- Չաբահար նավահանգստի վերածումը տարածաշրջանային հանգույցի, իրաքաթուրքական «*Չարգացման ուղի*» նախագծի հետ հաջող մրցակցության համար Իրանին անհրաժեշտ է իրականացնել Չաբահար նավահանգստի համալիր արդիականացում: Սա ենթադրում է դրա ամբողջական ինտեգրում երկրի երկաթուղային և ավտոմոբիլային ցանցին, ինչպես նաև մրցակցային սակագների և հատուկ արտոնությունների տրամադրում տնտեսական գործընկերներին (Հնդկաստան, Աֆղանստան, Կենտրոնական Ասիայի երկրներ), ինչը կբարձրացնի նավահանգստի առևտրային գրավչությունը:

4-3. Խելացի դիմադրություն ինքնության, քաղաքակրթական և կրոնական քաղաքիչների ձեռնածությանը

Ի պատասխան թուրքական «*եղբայրության*», «*վահաբացման*» և, այսպես կոչված, «*թուրանական ինքնության կառուցման*» (Բաժիններ 3-2 և 3-3) նախագծերի, պետք է ձեռնարկվեն հետևյալ քայլերը.

- «*Միջազգային գիտամշակութային հաստատության*» ստեղծում՝ Իրանի, Հայաստանի, Տաջիկստանի և իրանական քաղաքակրթական տարածքի այլ հոգեհարազատ երկրների գիտնականների մասնակցությամբ՝ պատմության կեղծմանը փաստարկված ակադեմիական հակազդեցություն ապահովելու և Բաքվի ու Անկարայի կողմից այդ երկրների մեծերին յուրացնելու փորձերին հակազդելու համար:

- Թուրքերենով, ադրբեջաներենով և քրդերենով լրատվական դիվանագիտության ամրապնդում՝ պատմական իրողություններն ու Իրանում խաղաղ գոյակցության փորձն արտացոլող այլընտրանքային պատումները ներկայացնելու համար:

- «*Կրոնական երկխոսության տարածաշրջանային մեխանիզմ*» ձևավորում՝ անկախ շիա և սուննի աստվածաբանների մասնակցությամբ՝ Թուրքիայի կողմից աջակցվող սալաֆիական-վահաբիական պառակտիչ նախագծերը չեզոքացնելու և Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում կրոնական ապրումակցումն ամրապնդելու համար:

4-4. Ներտարածաշրջանային քաղաքական միության և պաշտպանական-անվտանգային ճակատի ձևավորում

Իրանը Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում «*էնդոգեն՝ ներածին քաղաքական-անվտանգային բլոկ*» ստեղծման նախաձեռնությունը պետք է ձեռնարկի հետևյալ մեթոդներով.

- «*3+3*» ձևաչափի ամրապնդում. Իրանը նախաձեռնության ավելի մեծ մասնաբաժնով կարող է արդիականացնել այս հարթակը խորհրդատվական ֆորումից դեպի «*համագործակցության և անվտանգության տարածաշրջանային կազմակերպություն*»՝

մշտական քարտուղարությամբ, որն ուղղված է Հարավային Կովկասում վեճերի լուծմանը՝ առանց անդրտարածաշրջանային տերությունների միջամտության:

- Տարածաշրջանի անկախ երկրների հետ «*պաշտպանական-տնտեսական դաշնագրի*» ստեղծում. Իրանի, Հայաստանի, Սիրիայի, Իրաքի և դիրքորոշումներով մերձավոր այլ պետությունների մասնակցությամբ «*համագործակցության և անվտանգության բլոկի*» ձևավորման նախաձեռնում՝ ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության և արտաքին միջամտությանը հակազդելու սկզբունքների հիման վրա: Տվյալ դաշինքը կարող էր հանդես գալ որպես «*Թուրքական ՆԱՏՕ*»-ի արդյունավետ հակակշիռ:

- Ռուսաստանի և Չինաստանի հետ համագործակցության խորացում. ՌԴ-ն և ՉԺՀ-ն, որպես ԱՄՆ միաբևեռ կարգից և ՆԱՏՕ-ի ծավալապաշտությունից չբավարարված մեծ տերություններ, Իրանի բնական գործընկերներն են թուրքական անդրտարածաշրջանությանը հակազդելու գործում: Մոսկվայի և Պեկինի հետ ռազմավարական համակարգումը խիստ անհրաժեշտ է «*Թուրքական ՆԱՏՕ*»-ի և «*հակաիրանական միջանցքների*» ստեղծման նախաձեռնություններն արգելափակելու համար:

5. Քրդական հարցի ռազմավարական կառավարում. թուրքական տարիմաստության հաղթահարում

Իրանը կարող է Թեհրանի դեմ քրդերի գործիքային օգտագործման թուրքական տարիմաստությունը (Բաժին 3-8) վերածել աշխարհաքաղաքական հնարավորության՝ «*խելացի քրդական դիվանագիտության*» միջոցով: Իրաքի և Սիրիայի կառավարությունների հետ անվտանգության և հետախուզության ոլորտում համագործակցության ամրապնդման, ինչպես նաև պետությունների ազգային ինքնիշխանությունը հարգող չափավոր քրդական հոսանքների հետ երկխոսության խորացման միջոցով Իրանը հնարավորություն ունի չօգտագործել քրդերին որպես «*Թուրքիայի վրա ճնշման լծակ*» (ինչը կհակասեր Իրանի արտաքին քաղաքական սկզբունքներին), այլ մատնանշել նրանց «*պանթուրքիզմի և իսրայելական ծավալապաշտության ընդհանուր սպառնալիքը*»՝ ձևավորելով թուրք-իսրայելական նախագծերից տուժած դերակատարների «*միասնական ճակատ*»: Նպատակն է չեզոքացնել «*հակաիրանական քրդական խմբավորումներին*» աջակցելու թուրքական նախագիծը և քրդական գավառներն սպառնալիքների ասպարեզից վերածել անջատողականության և արտաքին միջամտության դեմ հենակետի:

Հարավային Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում անվտանգության երկրնտրանքը տարածաշրջանային կարգի երկու ընթերցումների բախման արդյունք է: Թուրքիայի պարտադրված և գերիշխան կարգը, որն առաջ է քաշվում «*պատմության կեղծման*», «*ինքնության ձեռնաձուլության*», «*տնտեսական միջավայրի*» և «*կոշտ ուժի դիմելու*» միջոցով՝ անդրտարածաշրջանային տերությունների հետ դաշինքում, իր էությամբ փխրուն է, ենթակա ճգնաժամերի և, ի վերջո, ինքնառնջանող, ինչի վկայությունն է այն, որ Թուրքիան այսօր խրվել է սիրիական հակամարտության և սեփական էթնիկ հակասությունների մեջ:

Ընդհակառակը, Իրանի էնդոգեն՝ ներածին ռեգիոնալիզմը, որը հիմնված է «քաղաքակրթական իսկության», «պատմական համակեցության», «պետական ինքնիշխանության հարգանքի» և «արտաքին միջամտության զսպման» վրա, ոչ միայն բարոյական ընտրություն է, այլև միակ «կայուն և իրատեսական լուծումը»՝ այս ռազմավարական կարևոր տարածաշրջանում երկարաժամկետ խաղաղություն և կայունություն ապահովելու համար: Հայաստան–Իրան առանցքի ամրապնդումը՝ որպես պանթուրքիզմին, ապակառուցողական անդրտարածաշրջանային ուժերի և ՆԱՏՕ-ի ազդեցությանը հակազդելու հիմք, ինչպես նաև «ակտիվ, բազմակողմ և ինքնության վրա հիմնված տարածաշրջանային դիվանագիտության» անցկացումը կարող են ուժերի հավասարակշռությունը փոխել հոգուտ էնդոգեն՝ ներածին կարգի: Նման մոտեցումը համագործակցության և միանմանության նոր հորիզոն կբացի Կովկասում և Արևմտյան Ասիայում՝ լինելով տարածաշրջանի ժողովուրդների պատմությամբ, աշխարհագրությամբ և ընդհանուր ինքնությամբ սահմանված ուղի:

Հղումներ

1. Adler, Emanuel, & Barnett, Michael. (1998). *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Ahmadi, Hamid. (2009). Turkey, Pan-Turkism and Central Asia. *Central Eurasia Studies Quarterly*, Year 2, No. 5.
3. Dehghani Firoozabadi, Seyyed Jalal. (1998). Neoliberal Institutionalism Theory and International Cooperation. *Foreign Policy Journal*, Year 12, No. 3.
4. Jafari, Mohammad., & Darabi, Mohammad. (2022). The Role of the Resistance Axis in Enhancing the National Security of the Islamic Republic of Iran with an Emphasis on the Defensive Doctrine of Imam Khamenei. *Islamic Social Research*, Vol. 28, No. 125.
5. Jamshidi, Mohammad. (2007). Single Power-Centric International Systems: Unipolarity, Hegemony, Empire. *Strategic Studies Quarterly*, No. 4, Serial No. 38.
6. Kazemi, Ahmad. (2010). A Look at Iran-Turkey Cultural Relations. *Personal website*. <https://ahmadkazemi.com/?p=3743>
7. Kazemi, Ahmad. (2022). The Conspiracy to Create the “NATO Turani Corridor” with Geopolitical Consequences against Iran, Russia, and China. *Strategic Council on Foreign Relations*. <https://scfr.ir/fa/?p=145964>
8. Masoumi, Javad. (2022). Explaining the Key Drivers of the Islamic Republic of Iran in the Caucasus Region by Horizon 2031. *Center for Political and International Studies of the Iranian Ministry of Foreign Affairs*. <https://ipis.ir/portal/newsview/707381>
9. Naghibzadeh, Ahmad., & Khalil Tahmasebi, Nozar. (2022). A Reflection on Turkey’s Neo-Ottomanism Policy and Its Difficulties for Iran. *Central Eurasia Studies*, Vol. 15, No. 2.
10. Ostovar, Majid., & Nazar, Harmik. (2024). The Role of the Zangezur Corridor on Iran’s National Interests and Diplomatic Relations in the South Caucasus. *Diplomatic Interactions Quarterly*, Year 2, No. 6.

11. Rafie, Hossein., & Mazloumi, Esmacil. (2012). Obstacles to Iran-Turkey Convergence in Central Asia and the Caucasus. *Central Eurasia Studies*, Year 5, No. 10.
12. Roushani, Reza., & Mossaedegh, Massoud. (2021). Requirements for Managing Political Borders between Iran and Turkey and Its Impact on the National Security of the Islamic Republic of Iran. *Geographical Journal of Territory*, No. 71.
13. Wendt, Alexander. (2022). Social Theory of International Politics. Translated by Homeira Moshirzadeh. Tehran: *Center for Political and International Studies of the Ministry of Foreign Affairs*.